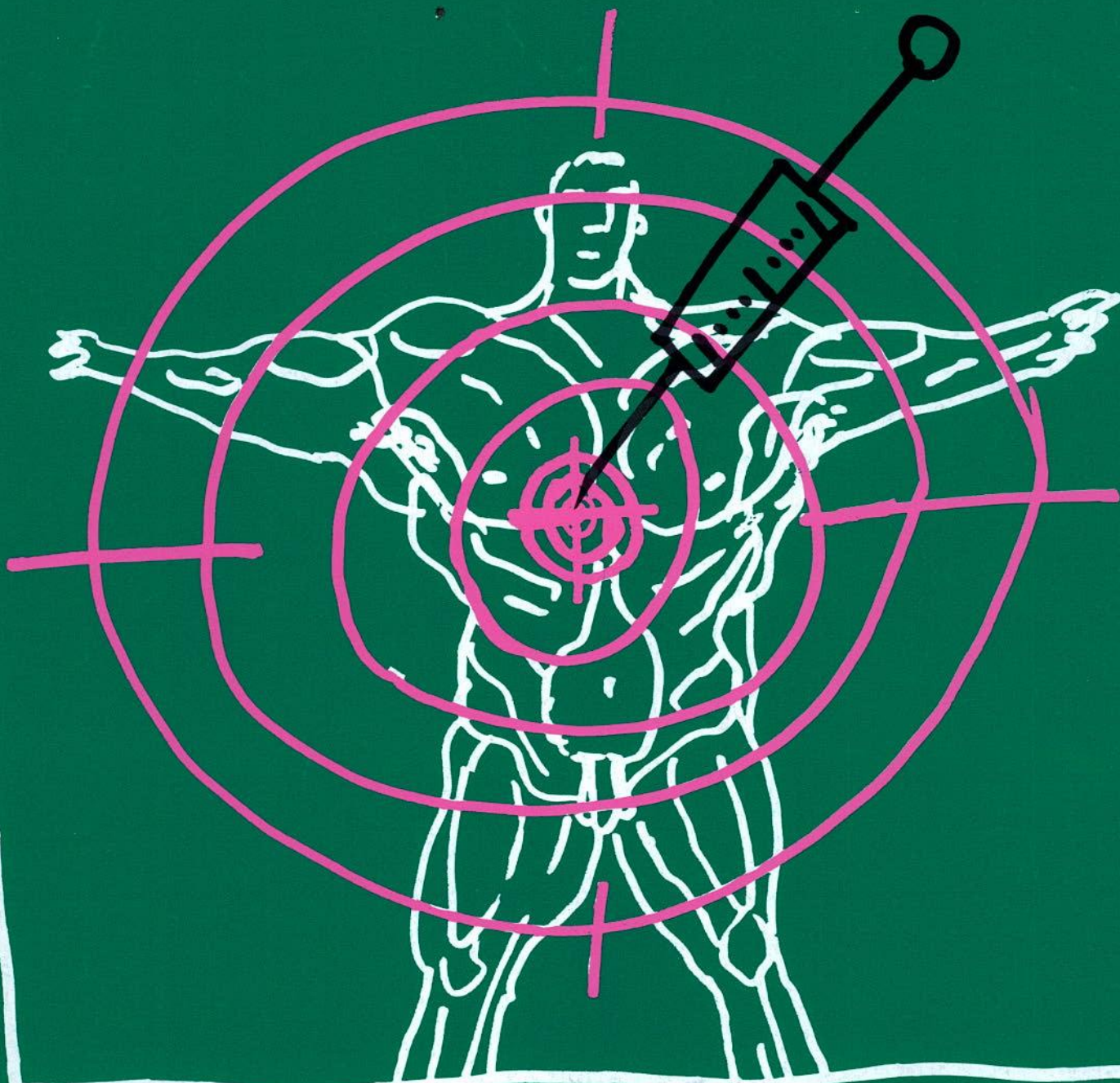

HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND JUNI/JULI 1990 - NUMMER 6/7. PRIJS f 4,50

MAG OOK WAT KAN?

Een humanistische visie
op bio-ethische zaken
van leven tot dood

HUMANIST

UITGAVE VAN
HET HUMANISTISCH VERBOND

45-STE JAARGANG
JUNI-JULI 1990
NR. 6/7

Redaktie-adres
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145
Sekretariaat: Martin de Zoete
(toestel 45)
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht
faxnr.: 030-367104

Redaktie
Hes van Huizen (hfdred)
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Druk
Brouwer Offset BV Utrecht

Aan dit nummer werkten o.a. mee
Bert Boelaars
Henk Bongers
Tom Janssen
Jan Glastra van Loon
Theodor Holman
Chris Pennarts
Sylvia Vermeulen

Redaktiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Marc Hermens

Abonnement
Een jaarabonnement kost f 30,-. Bel
030 - 318145 (toestel 28)
Leden van het Humanistisch
Verbond ontvangen het blad gratis.
Zie achterin dit blad

Advertentietarieven
De tarieven van febr. 1988
zijn van kracht.
Op aanvraag verkrijgbaar

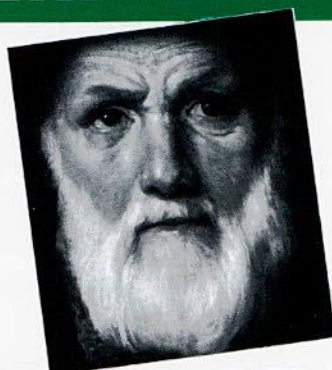
Volgend nummer

**VOLGENDE NUMMER
VERSCIJNT BEGIN SEPTEMBER.
KOPIJ DAARVOOR MOET
UITERLIJK 10 AUGUSTUS IN HET
BEZIT VAN DE REDAKTIE ZIJN. WIJ
WENSEN ALLE LEZERS EEN HEEL
GOEDE VAKANTIE!**

IN DIT NUMMER:

COORNHERT

Dit is in 1990 en het wordt ook wel het
Coornhertjaar genoemd. Dat komt
omdat Direk Volckertsz Coornhert 400
jaar geleden overleed. Henk Bongers,
Coornhertspecialist bij uitstek, schrijft
over het hoge democratische gehalte
van de humanist pagina 6

VAN LEVEN TOT DOOD

In dit dubbelnummer een speciaal katern
over bio-ethische vraagstukken die zich
in onze tijd steeds meer aandienen nu de
mens in staat raakt om het leven
ingrijpend te manipuleren. Mag alles wat
ook kan? Vragen genoeg. Een
Nederlands-Belgische commissie boog
er zich over en schreef een rapport. De
Humanist maakte er een special over en
hoopt dat u het met interesse leest.
Vanaf pagina 11

LANDBOUW

Als je alle milieukosten zou
doorberekenen, zouden Nederlandse
boeren voor hetzelfde geld of minder
ook biologisch-dynamisch kunnen gaan
produceren. Er moet worden
ingekrompen, zoveel wordt duidelijk in
deel 4 van de milieuserie die dit gaat over
de landbouw pagina 34

(INGEZONDEN MEDEDELING)

Sleutelen aan mensen

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME
OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69 97 13 889
GIRO 6168

Waar ligt de grens...?

„Uitgangspunt bij medisch onderzoek moet
zijn: het nut voor menselijke ontplooiing en
de verbetering van de kwaliteit van het
leven.”

ALS DAAR GELD VOOR NODIG IS, DAN GEEF IK HET!

Het Steunfonds voert jaarlijks actie om projecten van het Humanistisch Verbond
financieel mogelijk te maken.

Dit jaar wordt een bezinningsproject bio-ethiek in het Verbond gestart. Het Steunfonds
heeft zijn voorjaarsactie daarop afgestemd. In dit maandblad vindt u meer informatie.

giro 6168 • bank 699713889 • Steunfonds Utrecht

Wilt u een folder en acceptgiro ontvangen? Bel dan 030-322786 of schrijf naar:
Steunfonds, Antwoordnummer 2181 (postzegel niet nodig), 3500 VB Utrecht.

PROBEREN TE GELOVEN IN ELKAARS GOEDE WIL

De humanistische ideeën lopen als een rode draad door het rapport
Zijn de aanbevelingen van de commissie?

De Universiteit voor Humanistiek organiseerde vorige maand in het Amsterdamse Paradiso een symposium over de Salman Rushdie-affaire. Onder het motto „Is er dan niets meer heilig?“ praatte een forum met de aanwezigen over de vraag in hoeverre onze opvatting over vrijheid van godsdienst en meningsuiting onverenigbaar is met de manier waarop openbaringsgodsdiensten hun religie beleven. De organisatoren hadden het symposium een citaat van Rushdie meegegeven dat goed aangeeft in welke richting een oplossing van deze botsing van fundamentele kulturele waarden te vinden is: „Laat ons proberen te geloven in elkaars goede trouw.“

In de westerse kultuur kent de literatuur tegenwoordig veel vrijheid. Vroeger was dat anders, toen was ze ondergeschikt aan kerk en godsdienst. Nu is het

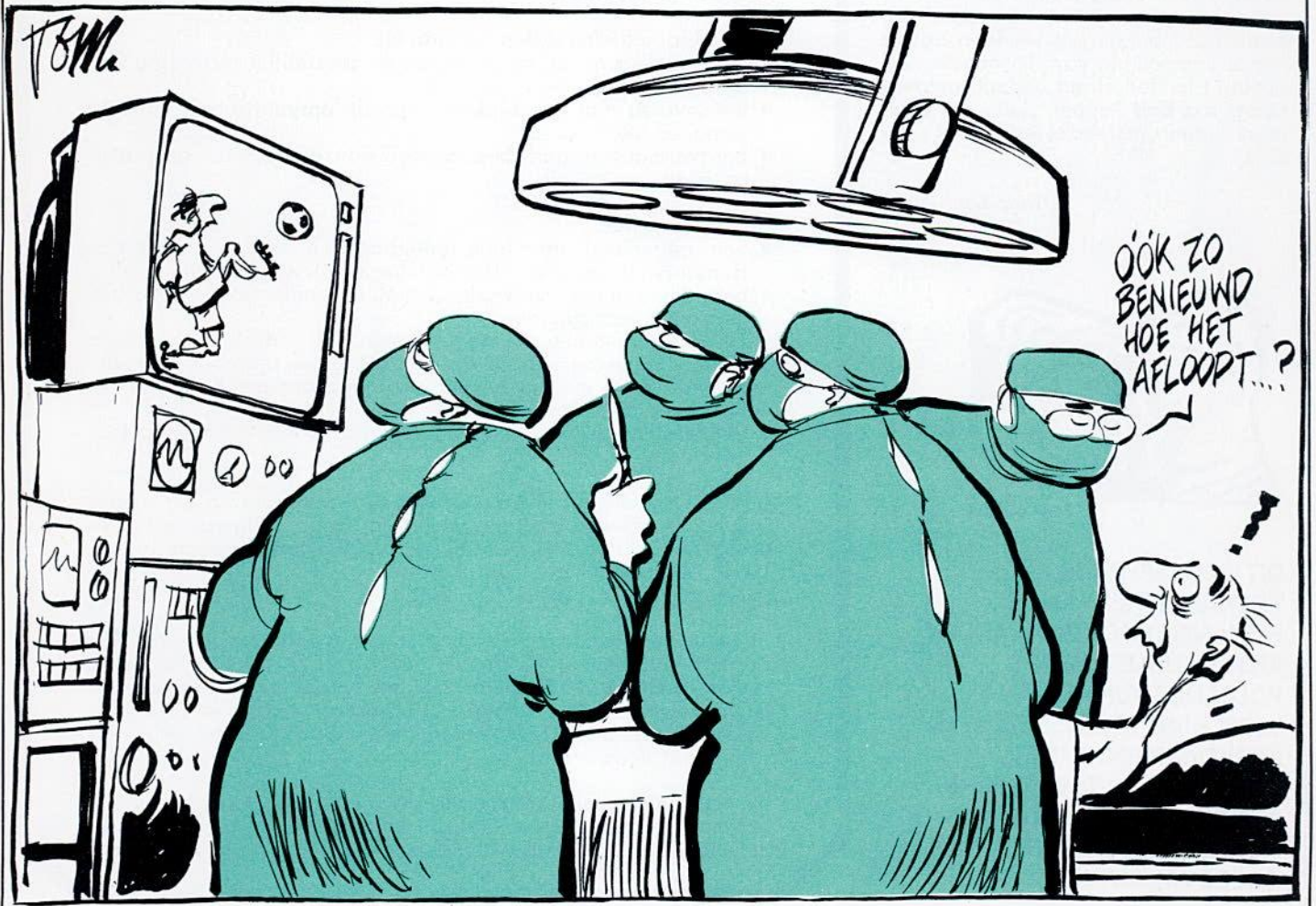
niet meer belangrijk of het ook wáár is wat de auteur schrijft. Gebruik makend van z'n verbeelding probeert de schrijver zijn denkbeelden en gevoel over te brengen op de lezer. Zo laat Salman Rushdie in zijn Duivelsverzen de aartsengel Gabriël, verongelukken. Het vliegtuig waarin de engel zit, explodeert boven zee.

In orthodoxe geloofskringen is geen ruimte voor zoveel vrijheid. Daar is het geschreven woord nog te zeer verbonden aan waarheid, aan de godsdienst, aan De Koran. Rushdie's Duivelsverzen wordt daar als beledigend, ja zelfs als godslasterlijk ervaren. Rushdie stelt dat het niet zijn bedoeling was om moslims te kwetsen. Op het symposium noemde Frank Arion, schrijver uit Curaçao dat een slappe verdediging. „Het gaat erom die kwetsing te erkennen. Het gaat erom hoe we omgaan met de noodzaak om heilige zaken door middel van de literatuur te onderzoeken en hoe we omgaan met het kwetsen dat het tot gevolg heeft.“

Een tweede aspect werd gesignaleerd

door Henk Manschot, hoogleraar wijsbegeerte en ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek. Reagerend vanuit de zaal zei hij: „We leven in een tijd waarbij we twee verschillende dingen willen verbinden: vrijheid van godsdienst en respect voor de mens. Die vrijheid betekent een inperking voor de manier waarop iedereen zijn godsdienst wil beleven. Als Khomeiny dan een oproep tot moord doet, zijn mensen gekwetst. En juist omdat hij zich daarbij beroept op zijn godsdienst, hadden de andere godsdiensten dit moeten oppikken en zeggen dat zo'n interpretatie geen godsdienst meer is.“

Henk Manschot ziet in dit konflikt geen rol voor de staat. Toch heeft in een land als Engeland de staat wel een rol omdat daar nog geen wetten tegen lastering van de christelijke god en de Anglicaanse kerk van kracht zijn. Probleem is dat de moslims nu vragen om hun god ook in de wet op te nemen. Maar kan een staat het in deze tijd wel verantwoorden om haar wetten tegen godslastering uit te breiden? Het forum was hier heel duidelijk over. Als de staat

bescherming invoert, moet dat voor alle godsdiensten gelden. Gelijke monniken, gelijke kappen. Maar het zou nog beter zijn als geen enkele godsdienst speciale bescherming kreeg. De Boeddhisten in Engeland hebben al laten weten geen bescherming van de staat te willen. Een houding die misschien meer navolging verdient.

Rushdie zelf denkt dat de verschillende culturen steeds meer zullen botsen en mengen. Bijvoorbeeld door immigratie en intensievere handelsbetrekkingen. En vooral in de steden zal de integratie van al die culturen moeten plaatsvinden. De Engelse schrijfster Maureen Duffy pleit daarom voor een geseculariseerde samenleving, want „we can no longer impose our belief on each other“. Verder vroeg zij een gematigde benadering van het konflikt met de moslims over de Rushdie-affaire omdat we vaak zelf verantwoordelijk zijn voor wat er gebeurt: „Als er bijvoorbeeld in Engeland minder racisme en onverdraagzaamheid zou zijn, zouden veel meer moslims kiezen voor een wat gematigder houding. Misschien hadden zij de oproep van Khomeiny dan juist wel veroordeeld. Daarom moeten we beginnen bij onszelf.“ Zij sloot zich aan bij de woorden van Arne Naess, de Noorse filosoof die ook in het forum zat, toen hij opmerkte dat „Humanism begins with humans“. En Duffy vervolgde: „Dit pleit voor terughoudendheid. We moeten wel bepaalde systemen als fascisme verwerpen, maar hoeven daarmee nog niet de mensen te verwerpen die door kulturele en historische oorzaken in zo'n systeem verstrikt zijn geraakt.“ Of, zoals Fons Elders het zei toen hij dit eerste symposium van de jongste universiteit in Nederland afslot met een citaat van Karl Popper: „Let's kill each other's ideals instead of each other's bodies“.

Nico Zonneveld

**DIT IS EEN SPECIAAL
THEMANUMMER VAN DE
HUMANIST VOOR DE MAANDEN
JULI EN AUGUSTUS. HET
VOLGENDE NUMMER
VERSCHIJNT BEGIN SEPTEMBER.
KOPIJ DAARVOOR MOET
UITERLIJK 10 AUGUSTUS IN HET
BEZIT VAN DE REDAKTIE ZIJN. WIJ
WENSEN ALLE LEZERS EEN HEEL
GOEDE VAKANTIE!**

VERANDERINGEN IN DE HUMANIST

Misschien is het u al opgevallen en heeft u uw wenkbrauwen gefronst over zoveel inkonsekventie: deze Humanist is tweeledig van karakter. Het eerste en het laatste gedeelte is zoals u van de Humanist gewend bent, met de de Memphis als leesletter en de progressieve spelling waarin alles wat met een k mag, ook zo is geschreven.

Het middenkatern met het speciale thema over bio-medische zaken is echter uit een ander lettertype (de Sabon) gezet, de koppen zijn kleiner en minder versmald en alles is konsekwent (consequent dus) in de voorkeurspelling.

Met de keuze van een ander lettertype (en meer ruimte tussen de regels) wil de redactie het gemak van het lezen verhogen. Het invoeren van de voorkeurspelling is noodzakelijk geworden nu ook de tekstverwerking van de Humanist geautomatiseerd gaat worden. Computers houden zich in hun programma's overwegend aan de reguliere voorkeurspelling. Wij hopen dat u begrip kunt hebben voor deze veranderen - en weten dat wij veel lezers er ook een plezier mee doen! Laat u ons gerust uw mening weten: Redactie Humanist, Postbus 114 3500 AC Utrecht.

(Ingezonden mededeling)

verpleeghuis elderhoeve

ELDERHOFSEWEG 51
6842 CR ARNHEM
085 - 81 04 11

Elderhoeve is een verpleeghuis met een algemene signatuur voor 200 geestelijk hulpbehoevende bejaarden.

Bij de afdeling geestelijke verzorging is plaats voor een

HUMANISTISCH RAADSVROUW/MAN

voor 8 uren per week.

De werkzaamheden zullen bestaan uit:

- het leveren van een bijdrage aan de geestelijke verzorging van onze bewoners,
- het leveren van een bijdrage aan de optimalisering van het woon- en leefklimaat,
- het vormgeven aan bezinningsbijeenkomsten en gespreks-groepen.

Gevraagd wordt:

- een (nagenoeg) afgeronde opleiding aan de universiteit van Humanistiek, voorheen Humanistisch Opleidingsinstituut,
- bereidheid tot samenwerking met de confessionele collega-geestelijk verzorgenden,
- in staat zijn contacten te leggen op een manier die het beste bij de visie en beleavingswereld van de individuele bewoner aansluit,
- samenwerken met medewerkers van andere disciplines in het begeleiden van bewoners,
- inhoudelijke benoeming tot humanistisch raadsvrouw/man door het Humanistisch Verbond.

De C.A.O. voor het ziekenhuiswezen is van toepassing. De functie is in het functiewaarderingssysteem van de gezondheidszorg ingedeeld in functiegroep 60. (Bij een 100% dienstverband tussen f 4144,- en f 5528,- per maand, bruto. Pensioen volgens P.G.G.M.-regeling.

Alle gewenste inlichtingen worden u graag verstrekt door dhr. P.J. Peeters, verpleegkundig directeur of dhr. J.W. Albers, geestelijk verzorger. Ook mevr. M.E. van Angeren, landelijk coördinator geestelijke verzorging in psychiatrische ziekenhuizen en verpleeghuizen van het Humanistisch Verbond, tel. 030-318145, is tot het geven van inlichtingen bereid.

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad richten aan de medisch directeur dhr. W.J.P. Smeets, onder wie de afdeling geestelijke verzorging ressorteert.

Nieuwe kolleges van humanistische hoogleraren

Op de Technische universiteit Delft zal Wim van Dooren kolleges verzorgen over „moderne filosofische problemen, een inleiding in de geschiedenis van de twintigste eeuwse filosofie“. De kolleges vinden plaats op acht donderdagmiddagen vanaf 1 november tussen 13.30 uur en 15.30 uur in Gebouw Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen, Kanaalweg 2b, Delft. Basisliteratuur is hoofdstuk 6 van *Denkwegen* geschreven door Wim van Dooren. Aan het eind van de serie kolleges wordt een samenvatting verstrekt die dient als leidraad bij een drietal activiteiten. Ten eerste een aansluitende serie gastkolleges over „moderne filosofische problemen“ op 6 dinsdagavonden om 20.00 uur, eveneens in Gebouw Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen, Kanaalweg 2b, Delft.

Verder verzorgt prof. Van Dooren op vrijdag 1 maart in het Aulagebouw een feestcollege in verband met zijn 25-jarig jubileum als bijzonder hoogleraar bij de Technische Universiteit Delft. En op vrijdag 15 maart organiseert hij in het Aulagebouw een internationaal symposium over Renaissance-humanisme. De sprekers zijn: prof. Pine (New York) over mensbeeld, prof. Mojsisch (Bochum) over kenleer, dr. Kraye (Warburg Inst. Londen) over ethiek en prof. Van Dooren zal het zelf over Arabische achtergronden hebben.

Vacature ook voor HOI-afgestudeerden

In het vorige nummer van de Humanist stond een advertentie voor een humanistisch raadsman/-vrouw voor het Gasthuis in Zutphen. Als opleiding werd de Universiteit voor Humanistiek gevraagd. Daar had als aanvulling bij moet staan: voorheen het Humanistisch Opleidingsinstituut. Want uiteraard worden ook de gegadigden met een HOI-diploma uitdrukkelijk uitgenodigd om op deze functie te solliciteren.

Heleen Kromhout (ZVB)

Dit is het speciale zomernummer van de Humanist met het thema 'Mag ook wat kan. humanistische visies op zaken van leven tot dood'. Dubbeldik en dus voor twee maanden. Begin september kunt u het volgende nummer van de Humanist verwachten. De redactie wenst alle lezers een zeer goede vakantie.

Nadere informatie: mevr. R. Mantjes/mevr. C. van Velzen, sectie wijsbegeerte, Kanaalweg 2b, Delft. Tel. (015) 785143.

Op de Rijksuniversiteit Leiden zal een wisseling plaatsvinden. Marcel Fresco zal namelijk wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd per 1 augustus met emeritaat gaan. Op vrijdag 26 oktober houdt hij zijn afscheidscollege. Hij zal nog tot het einde van het kalenderjaar binnen de Rijksuniversiteit Leiden actief blijven.

Per 1 augustus wordt hij als bijzonder hoogleraar op het gebied van de „wijsgerige antropologie en de grondslagen van het humanisme“ opgevolgd door prof. dr. Maarten van Nierop. Deze zal in het eerste semester kolleges verzorgen over *Arthur Schopenhauer, pessimistisch humanist*.

In het tweede semester is het onderwerp: *Humanisme en anti-humanisme in de contemporaine filosofie*. Deze kolleges vinden plaats vanaf 10 september, op maandag tussen 16.00 en 18.00 uur. Plaats is Witte Singel/Doelen-complex, Matthias de Vrieshof 4, Leiden. Nadere informatie: het secretariaat van de Faculteit der Wijsbegeerte, tel.: (071) 272031. Of bij Maarten van Nierop, tel. (020) 5254529 (op dinsdag tussen 13.00 en 14.00 uur).

Op de Rijksuniversiteit Utrecht zal Prof. dr. Rob Tielman kolleges verzorgen over *Sociale en culturele aspecten van het humanisme*, vanaf 4 september op dinsdagen tussen 19.00 uur en 21.30 uur. Plaats is Trans 10, Utrecht. Voor nadere informatie en inschrijving kunt u zich (schriftelijk) wenden tot prof. Tielman, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht.

Op de Landbouwniversiteit Wageningen zal prof. Hans Achterhuis kolleges verzorgen over *Natuur en samenleving* en op het gebied van *De filosofie van de schaarste*. Een van de kernvragen is: welke relaties bestaan er tussen maatschappelijke organisatievormen, intermenselijke verhoudingen en de houding ten opzichte van de natuur? Tevens verzorgt prof. Achterhuis de afstudeervakken *Sociale filosofie* en *Milieufilosofie*. De kolleges vinden plaats vanaf 12 september, op woensdag tussen 10.30 uur en 12.15 uur, in zaal 357, de Leeuwenborch, Hollandseweg 1, Wageningen. Nadere informatie bij de Landbouwniversiteit, tel. (08370) 89111 of bij prof. Achterhuis, tel. (020) 5254518 (alleen op donderdag tussen 11.30 uur en 13.00 uur).

Filosoferen over geluk

Van maandag 13 tot en met vrijdag 17 augustus houdt de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden (tel.nr.: 033-650700) een zomerkursus met als thema 'filosoferen over geluk'. Verschillende historische opvattingen over het geluk zullen aan bod komen. Maar de deelnemers zullen ook samen nadenken over wat geluk in onze tijd betekent. Tekststudies, inleidingen en film maken deel uit van deze zomerkursus. Inleiders zijn M.Jager, Ch.Hupperts, H.M. Vos en R. Veenhoven.

Nieuwe hoogleraar humanisme in Leiden

Met ingang van 1 augustus is dr. M. van Nierop benoemd tot bijzonder hoogleraar op het gebied van de wijsgerige antropologie en de grondslagen van het humanisme bij de Rijksuniversiteit in Leiden. Daarmee volgt hij prof.dr. M.F. Fresco op die in verband met zijn emeritaat afscheid neemt. De stichting Socrates benoemt een hoogleraar op deze bijzondere leerstoel.

Eén van de uitgangspunten van de nieuwe hoogleraar is dat er zich in de wereld, in het menselijk bestaan en in onze interpretatie van beide een tweespalt kan voordoen die de filosofie niet werkelijk kan overwinnen. En de mens is uiteindelijk een ambivalent wezen. Het humanisme behoort zich hiervan rekenschap te geven.

1990 Humanist World Congress

Van 4 - 10 augustus zal in Brussel het 1990 Humanist World Congress plaatsvinden. Het thema van dit kongres is „The secularization of society on the basis of: Liberty, Equality and Fraternity.“ Voorzitter is de Canadees Henry Moréngal, bekend om zijn activiteiten voor herziening van de abortuswet in Canada.

Verscheidene sprekers zullen inleidingen houden waarna in discussiegroepen nader op de diverse onderwerpen wordt ingegaan. Tijdens het slotdiner zal de „Humanist Award“ worden uitgereikt aan Alexander Dubcek. Op vrijdag 10 augustus zijn er diverse workshops. Een aanmeldingsformulier kan worden aangevraagd bij de IHEU, tel. 030-312155 of bij het HV, tel. 030-318145, toestel 32.

COORNHERT ZOU EEN DEMOKRAAT ZIJN GEWEEST

De eindeloze verwarring die het begrip democratie met zich brengt, heeft meen ik de hoofdoorzaak in de tweevoudige inhoud.

In de eerste plaats geeft het een bestuursvorm van een kollektiviteit aan en in de tweede plaats een wijze van omgang van mensen waarbij geen superioriteitsgevoel ontleend aan geboorte, ras, sexe, levensovertuiging of ontwikkeling de ander als minder(waardig) beschouwt. Daarbij zal deze demokraat zich het lot van de misdeelde meer aantrekken dan de formele demokraat. Niemand zal ontkennen dat de Verenigde Staten democratisch bestuurd worden; de president en het Huis van Afgevaardigden worden rechtstreeks bij algemeen kiesrecht gekozen, er is een onafhankelijke rechterlijke macht, er is vrijheid van meningsuiting en er is controle op de uitvoerende macht. Dat is de formele, bestuurstechnische kant van de democratie. Maar ook de geschetste wijze van omgang met elkaar heerst in de V.S. Noord-Amerika kent geen koning, geen adel, geen onderscheidingen (behalve militaire), geen patriciaat, geen intolerante kerk, de burgers zijn gelijkwaardig, behalve dat de zorg voor de zwakken zelf zwak is. De man achter het loket van de bank (zijn naam is duidelijk te zien) wordt door zijn veelsoortige klanten als een volwaardig mens bejegend en zo bejegt hij zijn klanten ook. Als er in de socialistische ideologie van democratie wordt gesproken duidt die nooit deze formele bestuurstechnische aan. Tot voor kort stond de D.D.R. voor *Demokratische Republiek* en de U.S.S.R. had de pretentie de ware democratie te hebben. Dit houdt in dat de belangen van de arbeiders en niet die van de kapitalisten of van de bourgeoisie behartigd worden. Communisten verwerpen de formele democratie, omdat die een vrucht is van het verfoeide individualistische liberalisme. Wel hebben communistisch geregeerde staten deze tweede vorm tot hun formele bestuursvorm gemaakt. De scheiding is ook al te merken in het woord volk. In de eerste plaats wordt aangeduid alle inwoners van een land („het volk zoals het door den staat omsloten wordt” zegt Huizinga in *Nederland's Geestesmerk*). In de tweede plaats duidt het de arbeidersklasse aan. Het dagblad van de S.D.A.P. heette *Het Volk* en daar was niet de hele bevolking mee bedoeld.

Ik keer tot de Verenigde Staten terug. Kritiek zullen mij met een tweezijdig zwaard aanvallen. Ten eerste het racisme, in hoofdzaak tegen de zwarte mensen gericht. In de beroemde *Declaration of Independence* van 1774 schreef Jefferson – formulerend wat sedert de Renaissance in vele hoofden leefde – dat alle mensen vrij en gelijk in rechten geboren worden en dat blijven. En ofschoon Washington, hijzelf en anderen de slaven de vrijheid gaven en er een verwoestende burgeroorlog om het slavernijprobleem werd gevoerd, bleef de diskriminatie bestaan, vooral op economisch gebied. Deze vorm van diskriminatie is nog lang niet voorbij, maar de integratie gaat snel. Dat in 1989 een

Dit jaar is het vierhonderd jaar geleden dat de humanist Dirk Volckertsz Coornhert overleed. Hij was één van de belangrijkste erflaters van de Nederlandse cultuur maar helaas veel minder bekend dan iemand als Erasmus. Coornherts grootste verdienste was misschien wel dat hij zeer gedreven en overtuigend de geestelijke vrijheid ('die ieder mens toekomt') verdedigde. In zijn tijd van verkettering en inquisitie was dat een moedige want levensgevaarlijke opstelling. In onze tijd zou Coornhert ongetwijfeld een demokraat geweest zijn in de echte betekenis van het woord. Dat is ook wat Henk Bongers betoogde op een studiedag over Coornhert die in februari werd georganiseerd door het Humanistisch Studiecentrum Nederland. In deze Humanist de tekst van de lezing van Henk Bongers over de problemen van de democratie en het democratische gehalte van Dirk Volckertsz Coornhert.

zwarte op de nominatie staat om opperbevelhebber van het leger te worden, dat een zwarte burgemeester van New York is en dat er een zwarte gouverneur van Texas is benoemd, was tien jaar geleden nog ondenkbaar geweest. De Ku-Klux-Klan raakt meer en meer geïsoleerd als een zuiver fascistische organisatie. Het racisme in de V.S. werpt een smet op de democratie, maar doet die niet te niet.

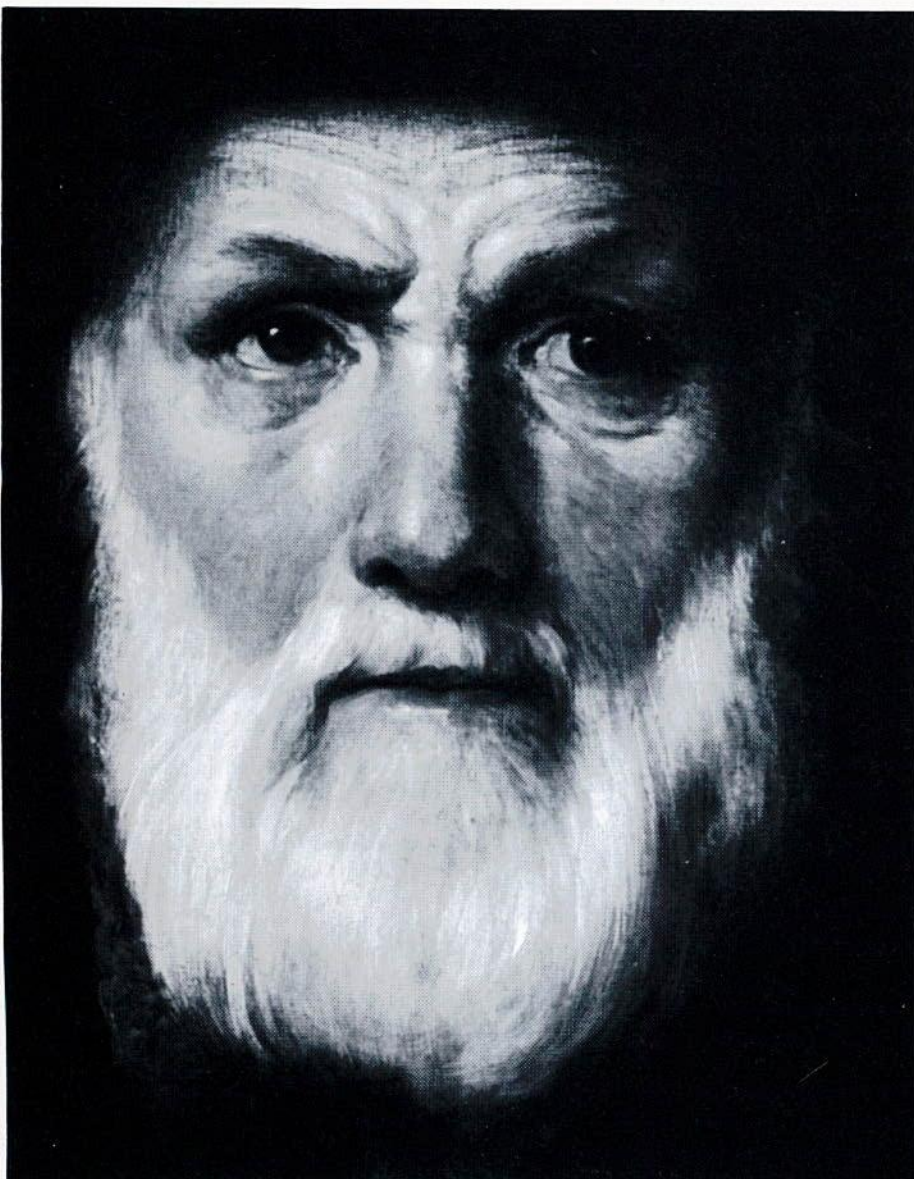
De andere zijde van het zwaard is de ongelijkheid die door het bezit ontstaat. Invloed, ook op politiek terrein, kan gekocht worden; het geld regeert. Het is een onomstotelijke waarheid dat armoede en rijkdom in één gemeenschap de democratie geen goed doen, maar ook dit zo schrijnende onderscheid heft de democratie niet op. De niet-bezitter heeft de vrijheid om mensen te kiezen die zijn belangen behartigen.

Problemen der democratie

In 1934 schreef mijn vader, W.A. Bongers, *Problemen der democratie*, met als voornaamste doel om te waarschuwen tegen het om zich heen grijpende fascisme en nationaal-socialisme. Maar ook om bepaalde ontwikkelingen in de formele democratie te signaleren. Het boek had redelijk succes (de eerste druk was spoedig uitverkocht) en ook de

tweede, populaire druk van 1936 was al snel niet meer te krijgen. Toch is het spijtig dat het boek de invloed ontbeerde die het, volgens velen, verdiende. Het werd helaas niet vertaald, behalve kort voor de oorlog in het Bahasa Indonesia. Het zou, in mijn ogen, een even grote invloed verdienen als Thomas Mann's rede: *De komende zege der democratie* van 1938. In 1976 verscheen er een reprint van de tweede uitgave, verzorgd door *De Trommel* in samenwerking met de *Wiardi Beckman Stichting*. De niet grote oplage is uitverkocht en dat is een aanwijzing dat het boek ook na de oorlog niet aan aktualiteit heeft verloren. Men denkt wel eens dat na de oorlog de schotten tussen de geloven en de politieke overtuigingen gesloopt waren, maar dat is niet zo. Het protestante deel van Nederland houdt zich (behalve in het CDA) nauwelijks bezig met de katholieken en beide gaan niet om met humanisten. Liberalen zullen *Vrij Nederland* niet lezen en linkse mensen houden zich ver van *Elsevier* of de AVRO. Nederland is en blijft een land van zuilen.

Alleen in socialistische kring kreeg het boek ruime bekendheid. De originele opzet van het boek blijkt eruit dat de schrijver uiteen zet dat bij vele primitieve volkeren en bij het vrije vereni-

Coornhert: „Zonder onderzaten zijn koninghen gheen heren. 't Volck blijft zonder heer volck, dat maeckt en breekt een koning”

gingsleven (dus in een homogeen milieu) de democratie de heersende bestuursvorm is. In de meest conservatieve herensociëteit, waar vele leden het nauwelijks kunnen verkroppen dat de ongeschoolde arbeider en de beroemde geleerde X bij de verkiezingen allebei één stem uitbrengen, wordt het bestuur van de sociëteit volstrekt democratisch gekozen. In een niet homogeen milieu – de staat – zet de schrijver uiteen, zal de democratie gepaard moeten gaan met een strenge selectie, wil deze vorm waarbij de mens ingeschakeld wordt, blijven bestaan. Waar de staat met een einddoel (de erfenis van de R.K.-Middeleeuwen en van Rousseau) in de communistische ideologie toe leidde (één partij, geen oppositie, censuur, inquisitie) dat is genoegzaam bekend. Dit geloof kan vergeleken worden met de rooms-katholieke kerkleer.

Definitie van democratie

Bonger begint zijn boek met een zorgvuldig opgebouwde definitie van de democratie. Nu is het een bekend verschijnsel, kort na de oorlog opgekomen,

dat het definiëren in onbruik is geraakt. Ik weet niet waardoor dat gekomen is. Het zou kunnen zijn, dat men denkt dat de definitie het object niet geheel dekt. Het zou ook kunnen zijn dat men de definitie nog verbindt met de scholastiek of met het positivisme. Hoe het zij, het gevolg is – in wetenschappelijke en journalistieke publikaties – een brede lawine van woorden, onbegrensde, meestal emotioneel geladen passages en gejaagde beschouwingen. Ik behoef niet te zeggen, dat dit tot de menswetenschappen, niet tot de beta-wetenschappen hoort. En die arme, nu zo gesmade definitie gaf alleen de mogelijkheid met vrucht te debatteren. Dat zij het object niet dekte, was bekend. Hoe het zij, ik heb Bonger's definitie nodig. „De democratie is een bestuursvorm van een kollektiviteit met zelfbestuur, waaraan een groot deel harer leden, hetzij direkt, hetzij indirekt deelneemt en waarbij geestelijke vrijheid en gelijkheid voor de wet gewaarborgd zijn en waarbij de leden van haar geest doortrokken zijn. „Merkwaardig is de laatste toevoeging. Is er een demo-

kratie, die aan de definitie voldoet zonder deze psychologische toevoeging denkbaar? De Weimar republiek is een voorbeeld. De talrijke groeperingen van uiterst links en rechts maakten een eind aan de democratie. Vele Zuid- en Middenamerikaanse republieken kennen wel democratische constituties, maar de generaals doen wat ze willen. Op de vraag naar de inhoud van „de geest der democratie” is het antwoord: vrijheid en gelijkheid. De gelijkheid houdt in de eerste plaats in gelijkheid voor de wet, geen privileges voor bepaalde groepen. En in de tweede plaats de mogelijkheid voor ieder om door zijn capaciteiten, niet door geboorte in een bepaald milieu functies te vervullen. De vrijheid geldt in de eerste plaats de geestelijke vrijheid, die de vrijheid van kritiek impliceert. De beperkingen van de vrijheid zijn in democratisch tot stand gekomen wetten vastgelegd. Een vakvereniging van inbrekers krijgt geen wettelijke goedkeuring.

Samenvattend mag gesteld worden dat de vrijheid inhoudt dat ieder mens het recht heeft zijn leven in te richten zoals hij wil, niet zoals een ander hem oplegt of voorschrijft. De vrijheid van de mens wordt beperkt door de vrijheid van de ander. De vrijheid is gebaseerd op de menselijke waardigheid, waaruit ook de rechten van de mens zijn voortgekomen in de 18e eeuw. Ieder mens is uniek, heeft waarde en dient met respect behandeld te worden. Er bestaan geen twee gelijke vingerafdrukken. Er is geen reden voor mensen om zich superieur te voelen boven anderen en de ethisch hoogstaanden zullen zich nooit op hun zedelijke superioriteit laten voorstaan. Enkele eeuwen heeft de bevolking van Europa, door haar geloof, wetenschap en techniek zich superieur geacht boven de inwoners van de andere werelddelen, van de koloniën. De rekening, die hiervoor betaald moest en moet worden, was vrij hoog.

Het lijkt soms alsof vele intellectuelen en kunstenaars moeite hebben met het begrip vrijheid. Hun menselijk soortgevoel geldt alleen bij de eigen soort, zoals tot voor kort bij beroepsofficieren. Het verschil tussen Einstein en een dom gehouden, analfabetische dagloner is groot. Maar in vele zaken zal de dagloner Einstein de baas zijn en zij zijn medemensen van elkaar. Het dignitasbegrip brengt mee dat de mens altijd als doel, niet als middel tot een ander doel wordt beschouwd en behandeld. Als mensen gebruikt worden als instrumenten (waardevolle of gebrekkige) om een geloof, een staat, een ideologie, een waarheid te grondvesten of te versterken, wordt hun waardigheid in hun vrijheid aangetast, terwijl de machthebbers juist in het dienstbaar zijn de waardigheid verankerd zien. Ik meen dat hierin de oorzaak ligt waarom in landen waar de bevolking katholiek is de democratie zwak staat. De bevolking – opgevoed in de volstrekte dienstbaarheid aan Christus en die moest meewerken aan de eenheid van kerk en staat – staat vreemd tegenover het kompromis, een essentiële trek van de democratie. Het calvinisme kon

daar, na een lange intorelante periode, gemakkelijker toe komen omdat hun kerkorganisatie van oudsher democratisch was georganiseerd. In Japan moesten tot voor kort de bewoners de goddelijke Tenno blindelings dienen om het land sterk en groot te maken. Deze, voor de meesten te zware opgave – extra zwaar door de onbegrijpelijkheid – maakt dat hun besef van eigenwaarde zich gebrekkig kon ontwikkelen. En dat maakt wellicht dat westerlingen van hun aandoenlijkheid en raadselachtigheid spreken.

Geboren democraten

Het nationalisme is de geduchtste vijand van de democratie. Bepaalde eigenschappen predisponeren de mens als een westers gestempelde demokraat, andere karaktereigenschappen tot een communist of tot een anti-demokraat in beide betekenissen. Mag dan de konklusie getrokken worden dat de één als demokraat, de ander als anti-demokraat geboren wordt? Ja, misschien dat een 15% van de stervelingen zo'n besef van eigenwaarde en respect voor de waardigheid van de ander heeft dat deze mensen geboren democraten mogen heten. Wellicht zal een even groot percentage – de mensenhaters, de profetisch aangelegden, de elitaire intellectuelen en kunstenaars en de onverschillige lakeien – tot de geboren anti-democraten gerekend moeten worden. Maar de overigen verzetten zich als hun de mond wordt gesnoerd en zij zijn ook geneigd ieder de vrijheid te gunnen, die zij zelf willen hebben. Ik denk dat vorming, opvoeding en scholing weinig uitwerking hebben, maar wel iets. En als ik lees dat de bevolking van een kleine en arme republiek – Costa Rica – een perfecte democratische opvoeding krijgt op de scholen en als ik beleef dat de bevolkingen van de Oostbloklanden de tirannie verdrijven, dan wordt steeds duidelijker dat de democratie met de immanente leiders tenslotte zal winnen. De gemiddelde mens wil kunnen zeggen wat hij wil en deze vrijheid is de kern van de democratie.

Het wordt, na deze beschouwingen en ontboezemingen tijd mij tot Coornhert te wenden. Ik wil aannemelijk maken dat hij aan de voorwaarden voldoet om hem tot een demokraat te stempelen. Ten eerste beschouwt hij de mens als een schepsel met waardigheid, niet als een verworpen wezen. De erfzonde beschouwt hij als een tot wanhoop stemmend bedenkfel. „'t Welck zich daar inne... openbaert, dat na zulck ghevoelen d'afkomst van zulcken hincken (na Adams val hinkt het mensdom), zelfs niets mesdaan hebbende, om eens anders mesdaad ghestraft zouden worden, dat mede ghants vreemd is van alle rechtvaardicheyd, die nemmermeer dan onschuldighen en straffet." Coornhert spreekt van „d'eerwaardicheyd van de edele mensche."

De tweede voorwaarde voor Coornherts democratische gezindheid ligt in zijn onwankelbare overtuiging dat de mens een sociaal wezen is en eerst in de samenleving, dus met en door medemen-

Dirck Volckertszoon Coornhert: „d'eerwaardicheyd van de edele mensche"

sen, tot het wel-leven kan komen. Hiermede houdt verband de derde voorwaarde, het belang dat hij hecht aan de „wet der natuere": behandel de mensen zoals je behandeld wilt worden. Wie, volgens Coornhert deze wet toepast, voldoet aan de tien geboden uit het Oude – en aan Christus' voorschriften uit het Nieuwe Testament en heeft dan de menselijke volmaaktheid bereikt. Deze *Wet en de profeten* (Matth. 7:12) impliceert de waardigheid van het subjeet en van alle medemensen, en verbiedt de mens zich verheven te voelen boven de anderen; de wederkerigheid is essentieel. Coornhert spreekt van de „wet der natuere" omdat zij overal, zonder een speciale goddelijke boodschap naar voren komt, en ook in de bijbel als

de opperste gedrachtsregel is te vinden. Het is in mijn ogen één van de moeilijkst te verklaren problemen waarom de christelijke theologen en ethici zo weinig nadruk leggen op de *Gouden Regel*. Het zou kunnen zijn dat de mens die het evangelie wil brengen als het heil voor allen met de Gouden Regel niets kan beginnen. De kerken zeggen dat het uitsluitend een individuele gedragsregel is, niet geldig voor organisaties.

Volk nootsakelyc rechter

De volgende voorwaarde ligt in de hoge dunk, die Coornhert heeft van het oordeelsvermogen van de gemiddelde mensen. In de *Synodus* zegt de rooms-katholieke gesprekspartner: „Het oordeel komt de herders toe, ende niet de schapen." Daarmee is Coornhert het oneens. De mens wie het aangaat, moet zelf oordelen. „Soude men, ... goet duncken, dat niet onder allen ghemeeynten elck der selver Kerckelycke Overheydt alleen het oordeel behoort te hebben van de leere want dat waer van de partie selve rechter ghemaect... maar behooren daar af te oordeelen die leeken..." Maar de leken zouden alleen mogen oordelen over de zaken, die zij kennen, „en geensins voorder". Ook de gereformeerden menen, dat het volk

een onverstandig rechter is in geloofszaken. Als Coornherts vriend Van der Laen hem daarop wijst, antwoordt hij hem, dat het volk dan misschien een onverstandig rechter is, „maer een nootsakelyc rechter. Het gaat alle de volck aan." Hierdoor wordt duidelijk waarom Coornhert al zijn boeken, tractaten en pamfletten in het Nederlands schreef, ofschoon hij uitstekend latijn kende. Hij schreef niet voor de Europese geleerden, de gewone burger moest zijn werk kunnen lezen. „Al degenen" vraagt Coornhert, die het volk het oordeelsvermogen ontzeggen, menen die „dat het volck niet en verstaet oock tot henlyuden ghesproken te zijn alle die waerschouwinghen voor den valschen Propheten ende Pharizeen door die gantsche Schriftuere overvloedelyck wezende?" Coornherts mensbeeld en alle daaruit voortvloeiende ideeën monden uit in het denkbeeld van de volstrekte godsdienstvrijheid. „... dat de menschen toekomt namentlyck vryheyd in der conscientien ende dit so int gelooven als int exerceren van elck zijne religie." Wat de mens toekomt is een aanzet van wat in de 18e eeuw als een mensenrecht beschouwd zal worden. Ik meen, dat Hattersley gelijk had, toen hij in zijn *A short history of democracy* schreef: We shall see in the long run that influence (= veranderingen in de religie) was in the direction of democracy, and that constitutional liberties were born out of religious liberty." In dit opzicht stonden Coornhert en zijn geestverwant Castellio aan de wieg van de beweging der mensenrechten.

Eerste aanzet sociaal kontrakt

Tenslotte nog een paar opmerkingen over Coornherts opvattingen over de politiek van zijn dagen. Vanzelfsprekend past bij zijn mensbeeld dat hij uitging van de volkssouvereiniteit, dus niet van de souvereiniteit der Staten. „Zonder onderzaten zijn koninghen gheen heren. 't Volck blijft zonder heer volck, dat maeckt en breekt een koning." Dit middeleeuwse denkbeeld impliceert dat de vorstenmacht beperkt is. Als hij tegen de wensen van het volk ingaat, gedraagt hij zich als een tiran. Het volk heeft dan het recht zich van hem te ontdoen. Er is in Coornherts denkbeelden over de politiek een eerste aanzet te bespeuren van de 18e eeuwse gedachte van het sociale kontrakt, maar hij werkt dit denkbeeld niet uit. Waarschijnlijk heeft Coornhert de geschriften van de monarchomachen gekend. Maar ik vermoed dat hij de politiek van de prins steunde, zich basierend op de *Handelingen der Apostelen*: „Men moet Gode meer gehoorzamen dan den mensen". In de *Zedekunst* heet het: „Den menschen komt toe, te weten d'overheyd, in zyne wetten niet jegen de Godlycke strydende, gehoorzaamheyd om Godes wille." Dat komt overeen met de laatste strofe van het *Wilhelmus*: „Dat ick tot gheenem tijden / Den Coninck heb veracht / Dan dat ick Godt den Heere / Der hoogster Majes-

teyt / Heb moeten obediëren / In der gherechticheyt." Wel moet opgemerkt worden dat Coornherts motief om de gehoorzaamheid aan Filips op te zeggen niet gebaseerd kan zijn op het feit dat deze het protestantse geloof bestreed met wereldlijke straffen, want Coornhert was geen protestant. Elke onderdrukking van elk geloof was voor hem een voldoende reden de gehoorzaamheid op te zeggen.

Ik hoef niet uiteen te zetten dat Coornhert een overtuigde bestrijder is van de denkbeelden van Machiavelli over het regeren. Als de vorst bedrog, list en geweld gebruikt verdwijnt zijn gezag en moet hij naakte machtspolitiek voeren, die steeds strenger wordt. Het gezag van de vorst berust op rechtvaardigheid en mildheid.

Ik meen niet dat uit Coornherts verhandelingen gedistilleerd mag worden dat hij de republiek boven de monarchie stelt, maar zijn oordeel over vorsten is vernietigend. "... onder tien ackerluyden salmen licht een goet vinden, so meede onder tien ambachts-luyden een vroom, onder tien koopluyden een redelijck. Maar soeckt in alle historien, of ghy onder hondert princen... een sult vinden die lijdelyck zij." Zo'n uitzondering is prins Willem, voor Coornhert is hij de ideale regeerder.

Ik heb wat Coornhert en de democratie betreft van voorwaarden en eigenschappen gesproken. Van een recht om een bestuurscollege te kiezen is, in de semi-feodale, aristokratische zestiende eeuw nog geen sprake, noch op nationaal, noch op provinciaal, noch op stedelijk nivo. Vorstelijke benoemingen en coöptatie vullen de Standenvergaderingen. Wat Coornhert haarscherp gezien heeft is, dat het kenmerk van elke vorm van tirannie ligt in de beknotting van de geestelijke vrijheid. „Ende daar wy liberteyt gheroepen hebben behouden syluyden (de verbieders) uyt die historien die sy gehnoech gelesen hebben, wel geleert te zijn, dat die vrijheyt altyt voorneemlijc in dien bestaan heeft, dat yemandt zijn ghevoelen vry uyt mocht spreken. Ende het is het eenighe merckteeken van tyrannye gheweest, als men zijn ghedachten niet vry uytspreken moeste.”

Als Coornhert met zijn karakter, eigenschappen en denbeelden in later tijd geleefd zou hebben, zou hij, als een Lincoln, een democraat zijn geweest.

Henk Bongers

Er bestaat in Nederland ook een speciale Coornhertstichting die de opvattingen van Coornhert wil uitdragen. Zo wordt tweejaarlijks een speciale Coornhertrede gehouden (dit jaar op 29 oktober door prof. mr. van Maarseeve in de St. Janskerk te Gouda).

U kunt ook 'vriend' worden van de Coornhertstichting door minimaal f 15,- over te maken op rek.nr 80.00.78.470 van de Verenigde Spaarbank Gouda ten name van de penningmeester van de Coornhertstichting. (gironummer van de bank is 6511). U krijgt dan de tekst van de komende Coornhertrede gratis toegestuurd.

Nieuw Humanistisch Manifest verschenen

Eindelijk is dan een dezer dagen het nieuwe Humanistisch Manifest verschenen. Dit is het werkprogramma van het Humanistisch Verbond voor de jaren 1990 en 1991. In een dertigtal punten wordt kort aangegeven welke maatschappelijke doelstelling het HV nastreeft. Dit nieuwe Manifest vervangt het werkprogramma voor de jaren 1987 tot en met 1989. De meeste punten zijn al dan niet gewijzigd uit dit Manifest overgenomen. De uiteindelijke tekst kwam tot stand na uitvoerig beraad op kongres en Verbondsraadvergaderingen. U kunt een gratis exemplaar aanvragen door te bellen naar het HV:030-318145. Een kaartje sturen met uw naam en adres kan natuurlijk ook: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

(Ingezonden mededeling)

De Humanistische Stichting Leo Polak Huis omvat een verpleeg- en een verzorgingshuis waar ongeveer 400 bewoners verblijven. In ons somatisch verpleeghuis met 100 bewoners ontstaat de vakature voor de part-time functie van

HUMANISTISCH GEESTELIJK VERZORGER M/V voor 16 uur per week

De functie ressorteert direct onder de algemeen directeur.

De globale functie-inhoud:

- het verlenen van geestelijke verzorging en begeleiding aan bewoners, zowel individueel als in groepsverband.
- het bijdragen aan een goed leefklimaat gebaseerd op humanistische uitgangspunten.
- het incidenteel vervangen van de humanistisch geestelijk verzorger van het verzorgingsstehuis.

Wij verwachten dat kandidaten beschikken over:

- een voltooide- of nagenoeg voltooide-opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut (H.O.I.).
- affiniteit met de problematiek van het ouder worden.

De arbeidsvoorwaarden zijn overeenkomstig de CAO-Ziekenhuiswezen. Het salaris wordt, afhankelijk van opleiding en ervaring, vastgesteld in functiegroep 60.

Nadere informatie kunt u verkrijgen bij de heer J.D. Corzilius, algemeen directeur, telefoon 020-195333 toestel 100. Uw schriftelijke reactie kunt u binnen 14 dagen richten aan de heer P.F. Mans, hoofd personeelszaken, Ookmeerweg 268, 1069 MZ Amsterdam.

**Leo Polakhuis
Amsterdam**

LATEN WE WEER GEWOON DOEN OVER SEKS...

De laatste tijd wordt er vaak alleen nog maar over akelige dingen gepraat, als het om seks gaat, Verkrachting, incest, AIDS, ongewenste intimiteiten, porno...

Terecht dat er over gepraat en geschreven kan worden, maar het wordt wel eens te veel. Zodat menigeen zich onterecht onveilig gaat voelen, in een isolement belandt, van alles niet meer durft.

Terwijl seks toch een van de mooiste dingen kan zijn, die mensen elkaar te bieden hebben. De N.V.S.H. neemt nu eens die positieve kant als uitgangspunt. Als mensen daar niet op een goede manier mee omgaan, kunnen we hen in veel gevallen op een beter spoor zetten. Laten we ons plezier niet door angst bederven.

De N.V.S.H. wil en kan er wat aan doen. Dat zou veel meer kunnen zijn, als we over wat meer geld en vrijwilligers zouden beschikken.

DE N.V.S.H. HEEFT NIEUWE LEDEN NODIG

N.V.S.H.-lid ben je niet om er rechtsstreeks voordeel van te hebben. Je betaalt die zes tientjes per jaar om het werk van de vereniging gaande te houden en uit te breiden. Als je meer wilt doen, kun je je als vrijwilliger aanmelden bij ons kantoor of bij een van de 18 afdelingen in het land.

Meld je aan of bestel de info-folder.

Nederlandse Vereniging
voor Sexuele Hervorming
Postbus 64, 2501 CB Den Haag
Kantoor 070-3469709
Hulpdienst 070-3600010

De afdeling Verenigingszaken van het Humanistisch Verbond heeft per 1 september 1990 plaats voor een

DOCUMENTALIST/ BEWERKER AUDIO-VISUEEL MATERIAAL

ten behoeve van het vormingswerk in de plaatselijke afdelingen.

Het werk betreft een aanstelling tot 1 januari 1991, voor 16 uur in de week.

Taken:

- het inventariseren van beschikbare video-banden (televisie-uitzendingen H.O.S. en andere omroepen, door andere organisaties uitgebrachte banden) die bruikbaar zijn als materiaal in thema- en gespreksgroepen.
- het samenstellen van handleidingen ten behoeve van begeleiders van groepen, waarin suggesties worden gedaan met betrekking tot mogelijke werkvormen/methodieken bij de behandeling van de diverse thema's.

Van kandidaten wordt verwacht:

- een opleiding op HBO-niveau (bij voorkeur in de sociaal-culturele sfeer)
- uitstekende schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid
- affiniteit met het vormingswerk voor volwassenen
- bekendheid en ervaring met in het vormingswerk gangbare methodieken en werkvormen
- inzicht in en gevoeligheid voor de ethische en existentiële dimensie in het menselijk bestaan
- affiniteit met het Humanistisch Verbond

De arbeidsvoorwaarden zijn overeenkomstig de CAO-Welzijn. Salaris, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, tot max. f 4.400,- bruto per maand (bij volledige werktijd).

Geïnteresseerden kunnen schrijven naar: Humanistisch Verbond, t.a.v. functionarissen Vormingswerk, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. De sluitingsdatum is 1 augustus.

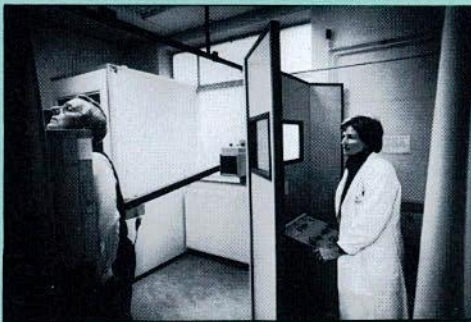

Een humanistische visie
op bio-ethische zaken
van leven tot dood

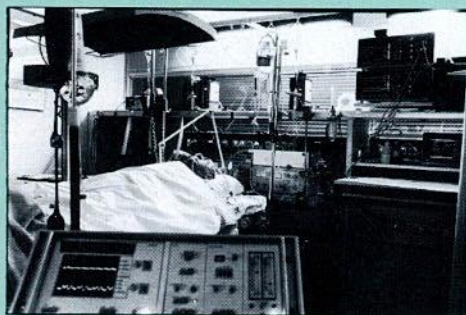
Mag ook wat kan?

Begin van leven

Tijdens het leven

Eind van het leven

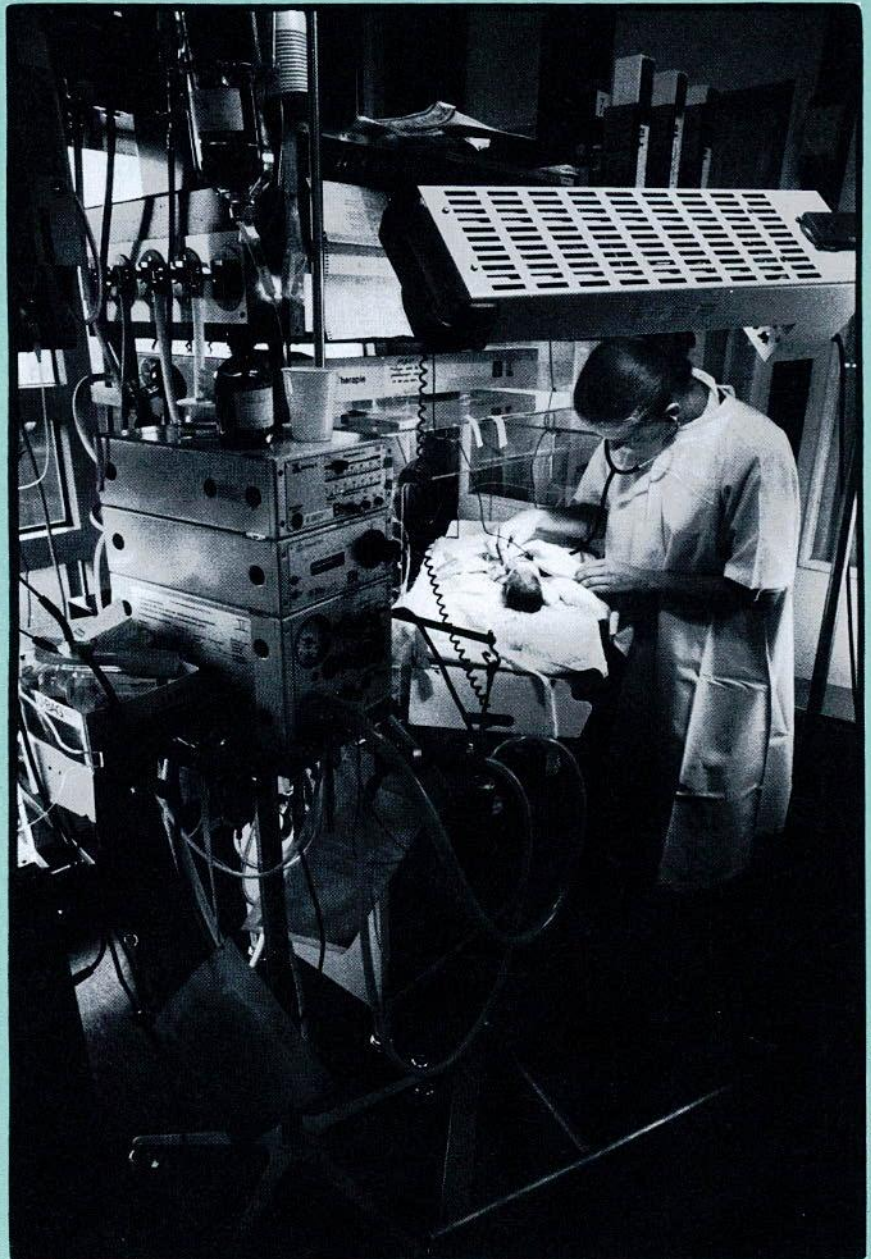

Foto: Michel Pellanders/HH

Tekst: Sylvia Vermeulen

Wat we twintig jaar geleden niet voor mogelijk hielden, is nu de normaalste zaak van de wereld.

Zieke harten worden vervangen door gezonde, eicellen worden bevrucht in een reageerbuis, erfelijke afwijkingen worden al tijdens de zwangerschap opgespoord. De medische voorzieningen worden steeds beter, de mensen steeds ouder. De vraag is alleen of dat allemaal wel zo goed voor ons is. Hoe ver kunnen we ethisch gezien eigenlijk gaan? Mag ook wat kan? Er moeten keuzes worden gemaakt: wat nog wel en wat niet meer? En, vanwege de almaar schaarser wordende middelen, wie nog wel en wie niet meer?

Dergelijke beslissingen kunnen niet aan een enkeling worden overgelaten. Het is van belang dat iedereen in staat is zich een mening over dergelijke zaken te vormen en zodoende een steentje bij te dragen aan de maatschappelijke discussie. Om humanisten hierbij een handje te helpen werd er een Belgisch-Nederlandse commissie samengesteld die zich uitvoerig in deze materie heeft verdiept. Inmiddels is het rapport van de commissie gereed. Geen lijvig boekwerk vol reglementen, maar een overzichtelijke discussienota met aanbevelingen, bedoeld als steuntje in de rug voor iedereen die daar behoefte aan heeft.

Voor de Humanist praatte Sylvia Vermeulen uitgebreid met drie commissieleden over de vele aspecten van wat ook wel bio-ethiek wordt genoemd. Daarbij wordt de structuur van het rapport gevolgd, een drieluik bestaande uit begin, tijdens en eind van het leven. Er aan vooraf een gesprek met de Belgische initiatiefneemster.

DE HUMANISTISCHE II ALS EEN RODE DRAAD

'We vertoeven in een ethisch vacuüm', verwoordt Lydia Blontrock de problematiek. 'We kampen met een gebrek aan een globale maatschappelijke visie. En dat kan ook bijna niet anders', voegt ze er verklarend aan toe. 'Want in het verleden heeft men de noodzaak van zo'n bio-ethische visie uiteraard nooit kunnen inzien. En nu gaan de technologische ontwikkelingen ineens met zulke enorme sprongen vooruit dat we wat betreft ons denken daarover voortdurend achter de feiten aan hollen. Ik vrees dan ook dat ieder ziekenhuis en elke arts dat momenteel zo'n beetje op eigen houtje invult.'

ANDERE OVERTUIGINGEN

In Vlaanderen is het altijd de katholieke kerk geweest die bepaalde wat goed en slecht, wat wel en niet toelaatbaar was voor volk en vaderland. Wetten en decreten wa-

ren altijd met een religieus sausje overgoten en min of meer aan de gemeenschap opgedrongen. Maar voor een nieuwe materie als de bio-ethiek kon dat niet meer, vond men binnen het Humanistisch Verbond. Dit keer moest er voor gezorgd worden dat ook andere overtuigingen aan bod kwamen, niet in de laatste plaats de humanistische.

Vandaar dat Lydia Blontrock, destijds voorzitter van het Belgische HV, met het voorstel kwam een commissie samen te stellen die zich over de bio-ethische kwestie zou buigen met het doel een humanistische visie te formuleren. 'Want we begrepen heel goed dat, wilden we een steentje bijdragen aan de maatschappelijke discussie, we wel met iets gefundeerd naar buiten moesten komen. Toen hoorde ik toevallig dat men in Nederland met dezelfde plannen liep, dus dacht ik: waarom zouden wij, die toch min of meer dezelfde taal spreken, niet gaan samenwerken. Want het gaat om een zeer omvangrijke en complexe materie waarover we ons om te beginnen eerst eens degelijk moeten laten informeren. En zo'n samenwerking betekent dat we een beroep kunnen doen op elkaars beste specialisten.'

Aldus toog vanaf begin vorig jaar een bonte verzameling deskundigen aan het werk om de humanistische visie vorm te geven. Tijdens urenlange bijeenkomsten bogen biologen, medici, ethici, filosofen, psychologen, sociologen, geestelijk raadslieden en een enkele jurist zich over bio-ethische kwesties om ze stuk voor stuk vanuit de verschillende vakgebieden te belichten. Alleen het juridische aspect werd op verzoek van Lydia Blontrock zoveel mogelijk ongemoeid gelaten. 'Het leek mij belangrijker met een ethi-

sche visie en een aantal aanbevelingen naar het beleid van het land toe te komen en de reglementering tot een minimum te beperken. Als je zo'n ethisch vraagstuk juridisch gaat invullen, ben je namelijk erg nationaal bezig en dat betekent een enorme beperking. Terwijl mijn bedoeling juist is dat het rapport ook op Europees en zelfs op mondiaal niveau door het IHEU wordt overgenomen en dan moet je natuurlijk niet eng-nationalistisch te werk gaan.'

BEPERKINGEN

Om de discussie zo overzichtelijk mogelijk te houden, werden de verschillende onderwerpen al tijdens de eerste sessies in hoofdstukken opgedeeld en legde men zichzelf een aantal beperkingen op. Er zou alléén gediscussieerd worden over de westerse bio-ethische problematiek die betrekking heeft om mensen. Zaken als genetische manipulatie

(anonieme) donor, het donorkind en de hulpverleners.

LOYALE SFEER

Ondanks de complexiteit van de materie en de veelheid aan onderwerpen, zijn alle discussies verlopen in 'een loyale sfeer van luisteren naar elkaar', zoals Lydia Blontrock het uitdrukt. 'In het begin ging het een beetje chaotisch, want er zijn zoveel gebieden en deelgebieden die besproken moesten worden. Maar ik heb gelukkig een jarenlange ervaring met dergelijke zaken, dus vertrouwde ik er op dat we tot een goed eindresultaat zouden komen. En we waren echt niet altijd accoord, hoor. Er was regelmatig sprake van knelpunten en soms van verschillende meningen, maar uiteindelijk zijn we toch kunnen groeien naar een bevredigend resultaat. Ik zeg dus niet: eensluitende antwoorden op elk van de vragen, maar dat

Wat betreft de deskundigheid van de commissie kan van alle leden zonder meer gezegd worden dat ze beslagen ten ijs kwamen. Toch ontstond bij een aantal Nederlandse deelnemers de indruk dat hun Belgische collega's qua bio-ethiek beter onderlegd waren en aanzienlijk meer over de kwestie hadden nagedacht. Is dat laatste volgens Lydia Blontrock een terecht veronderstelling? 'Ik zou niet durven zeggen dat er bij ons inderdaad meer over nagedacht is, maar het is wel een feit dat de Vlaamse humanisten zich heel intensief met ethische kwesties bezighouden. Dat komt voor een deel omdat de Vrije Universiteit in Brussel die op humanistische grondslag werkt erg veel belangstelling voor ethiek heeft. Maar ik denk eerlijk gezegd dat het vooral historisch te verklaren is. Ik heb de indruk dat er in Nederland al veel langer respect is voor het bestaan van verschillende meningen. In Vlaanderen is dat tot voor kort nooit het geval geweest. Hoewel onze partijen zich niet allemaal pluralistisch opstellen, komt het tegenwoordig regelmatig voor dat politici ons komen vragen hoe wij tegen die ethische problemen aankijken. Maar dat is een ontwikkeling van de laatste jaren. Vroeger was het altijd de katholieke visie die de boventoon voerde. We kregen die visie dus opgedrongen en daar wilden we graag verandering in brengen. Vandaar dat wij ons voortdurend in dit soort materie verdiepen zodat we naar buiten kunnen treden met een gefundeerde mening die duidelijk humanistisch is. In feite is het dus noodgedwongen dat we zo veel over deze kwesties nadenken.'

De bijdrage van Lydia Blontrock aan de totstandkoming van het rapport is overigens niet beperkt gebleven tot het nemen van de initiatieven. Ze was lid van de commissie 'ethische reflectie', die de humanistisch-filosofische uitgangspunten en de grenzen van de zorg behandelde. Op één uitzondering na sloeg ze geen bijeenkomst over, ook de plenaire niet, en zag zodoende haar geesteskind langzaam maar zeker uitgroeien tot een volwaardig rapport. Het is hard werken geweest, geeft ze toe, maar het uiteindelijke resultaat heeft van haar een gelukkig mens gemaakt. 'Ik zou het echt onvergeeflijk hebben gevonden als wij nu, op de drempel van het jaar tweeduizend, niet klaar zouden zijn geweest met een, ik herhaal, voorlopig rapport. Als de confessionelen dan met iets voor de dag komen terwijl wij daar met lege handen staan, hebben we geen enkele reden om te klagen dat er niet naar ons geluisterd wordt.' En over de inhoud van het rapport: 'Wat voor mij heel belangrijk is, is dat onze kernideeën, onze principes, als een rode draad in het geheel terug te vinden zijn. Ik doel daarmee op het zelfbeschikkingsrecht gepaard aan sociale verantwoordelijkheden, want uiteindelijk leven we niet alleen op een eiland. Die twee dingen, dat zelfbeschikkingsrecht en die sociale verantwoordelijkheid vind ik overal terug in de teksten en dat maakt dat ik erg tevreden ben.'

EËN LOPEN VOOR HET RAPPORT

van dieren en planten en dierproeven zijn dus buiten beschouwing gelaten. De commissieleden werden verdeeld in vier groepen die elk één onderdeel van het rapport toebedeeld kregen: ethische reflectie en begin, gedurende of einde van het leven. Uiteraard werd iedereen zo veel mogelijk ingedeeld bij dát deel dat hem of haar het meest aansprak. Daarnaast werden de verschillende onderwerpen ook plenair behandeld, zodat alle commissieleden de mogelijkheid hadden mee te praten over de aanbevelingen zoals die uiteindelijk in het rapport zouden worden geformuleerd.

Als leidraad voor de discussies kregen de commissieleden twee vragen ter beantwoording voorgelegd: 'wat kunnen humanisten zeggen ten aanzien van de problematiek en de oplossing daarvan?' en 'Wat kunnen humanisten zeggen over degenen die vanuit de verschillende posities bij deze problematiek zijn betrokken?'

Wat betreft het antwoord op de eerste vraag moet gedacht worden aan de (wellicht te beperken) keuzen uit de veelheid aan technische mogelijkheden die ons inmiddels ter beschikking staan om bijvoorbeeld het leven te verlengen, ongewenst kinderloosheid te verhelen of genetische afwijkingen te voorkomen. De tweede vraag heeft betrekking op de positie van de hulpverlener, de patiënt/consument en andere betrokkenen die hun houding moeten bepalen en voor wie steeds weer andere belangen een rol spelen.

Zo moest de commissie 'begin van het leven' zich buigen over de kwestie van het anonieme donorschap waarbij maar liefst vier partijen zijn betrokken: de wensouder(s), de

zou ook niet humanistisch zijn. Humanisten willen geen bijbel schrijven met absolute, eeuwige waarheden. We weten wel dat een rapport dat in 1990 is geschreven in 1995 waarschijnlijk wel weer herschreven zal moeten worden.'

Geen eensluitende mening dus en ook geen antwoord op alle vragen, maar dat was ook niet het uitgangspunt van de discussies. Het uiteindelijke doel was te komen tot een lijst met aanbevelingen waarin alle commissieleden zich zouden kunnen vinden. Geen makkelijke opgave, zo is gebleken. Het had zo nu en dan heel wat voeten in de aarde vóór iedereen zich in de uiteindelijke formulering konden vinden. Een van de commissieleden, Thea de Groot, hierover: 'Al met al is het een langdurig proces geweest, want het zijn natuurlijk toch allemaal kwesties die erg gevoelig liggen. Maar het is geen enkele keer op stemmen of de mening van de meerderheid aangekomen. Als er al sprake was van sterk verdeelde meningen, dan werd er nog eens diepgaand over gediscussieerd en uiteindelijk kwamen we er dan wel uit. Aan de euthanasiekwestie bijvoorbeeld hebben we heel veel aandacht besteed. De vraag was hoe die materie het beste geformuleerd kon worden. De eerste geschreven stukken deden mij steigeren, maar toen er lang over gepraat was en de inhoud wat genuanceerd, kon ik me er wel in vinden. Er is één kwestie geweest waarvan ik heb gezegd dat ik mijn naam er niet onder wilde hebben als het er in kwam zoals het in eerste instantie was geformuleerd. Dat ging over het kweken van embryo's voor experimentele doeleinden. Ik wil er absoluut niet op aangesproken worden dat ik vind dat zo iets moet kunnen. Dus nu staat er dat de commissie verdeeld was.'

Begin van het leven

Door de moderne medische technologie zijn de mogelijkheden voor vrouwen om toch kinderen te krijgen, enorm toegenomen. Aan veel problemen is tegenwoordig wel een mouw te passen. Maar ingrepen in het begin van het leven leiden ook tot nieuwe bio-ethische vragen. Mag alles wat ook kan?

DE VRAAG OF EEN EMBRYO

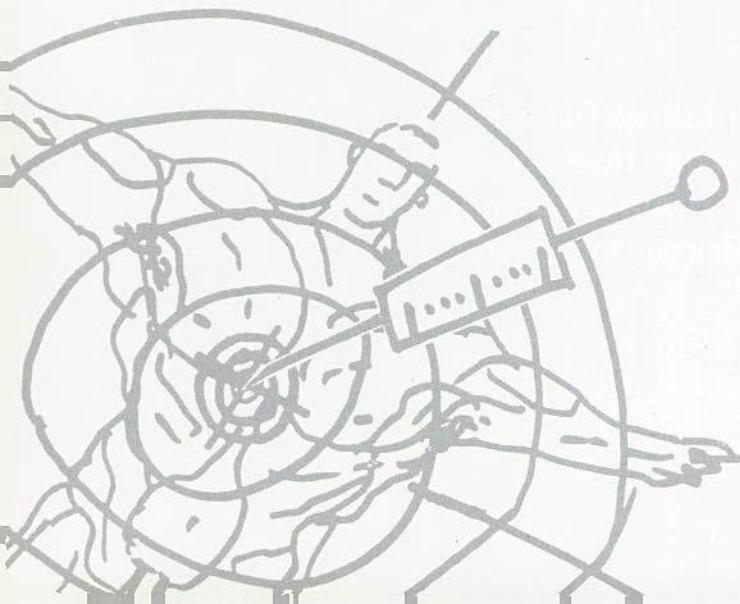
Foto: ABS-Press

EEN MENS IS, IS GEEN MAAR EEN FILOSOF

Bio-ethische vragen houden meestal verband óf met geboorte óf met de dood. De commissieleden die zich verdiepten in de problematiek van het 'begin van het leven' kregen met beide te maken. Aan de ene kant het vraagstuk van de ongewenste kinderloosheid en aan de andere kant het gevolg van de ongewenste zwangerschap: abortus provocatus. Thea de Groot-Zurné, fysiotherapeute en rechtsfilosofe, verdiepte zich al eerder in de moderne voortplantingsmethoden. Als lid van een werkgroepje, voortgekomen uit de vrouwengroep van het Humanistisch Verbond, zocht ze antwoord op de vraag of al die medische poespas op het gebied van de voortplanting wel zo goed voor vrouwen is. Gewapend met de daar opgedane kennis nam ze deel aan discussies over zaken als abortus, draagmoederschap en het gebruik van embryo's. 'Niet vanuit een behoefte de kindereens te verdedigen of te motiveren, hoewel ik me kan voorstellen dat mensen kinderen willen. Dat wilde ikzelf destijds ook. Maar ik kan me ook voorstellen dat ze ze niet willen. Ik zag mijn deelname meer als een theoretische uitdaging. Want het is niet eenvoudig om met zo'n groepje dat nogal gedreven is, alle argumenten op een rijtje te krijgen en daaruit de juiste conclusies te trekken.'

Als je kijkt naar de mogelijkheden om de lichamelijke oorzaken van onvruchtbaarheid te omzeilen, is het bijna onvoorstelbaar dat er nog mensen rondlopen met een 'onvervulde kindereens'.

Voor elk probleem lijkt inmiddels een oplossing te zijn gevonden. Anatomische afwijkingen worden verholpen door middel van een (micro)chirurgische ingreep. Voor vrouwen met een slechte eicelproductie is er een hormoonkuur en als ook die niet werkt, is er eventueel de mogelijkheid gebruik te maken van gedoneerde eicellen of embryo's. Ligt de oorzaak van de onvruchtbaarheid bij de man, dan is er de spermbank. Verder zijn er allerlei inseminatietechnieken waarbij zaadcellen van de partner (KIP) of van een donor (KID) in de baarmoederholte van de vrouw worden gebracht. En als de 'wensmoeder' daartoe zelf niet in staat is, kan er altijd nog een draag-

moeder worden ingeschakeld die met behulp van een van de hierboven genoemde technieken bevrucht kan worden.

DRAAGMOEDERSCHAP

Draagmoederschap is in dit, overigens niet volledige, rijtje momenteel zonder meer de meest omstreden methode. Voor een belangrijk deel is dat te wijten aan de negatieve publiciteit rond dit onderwerp. Berichten over draagmoeders die gigantische bedragen voor hun 'werkzaamheden' eisten of na de bevalling voor de rechter werden gedaagd omdat ze ondanks de overeenkomst met de wensouders niet meer bereid bleken de baby af te staan. Toch hebben de commissieleden zich niet laten verleiden tot een uitspraak tégen. 'Draagmoederschap bestaat', zegt Thea de Groot.

'Je kunt je wel gaan afvragen of het goed is, of het moet kunnen, maar dat heeft weinig zin. Want of je er nu op tegen bent of niet, ikzelf ben er overigens niet op tegen, je kunt

ren die met behulp van gedoneerd materiaal zijn verwekt. Het gebruik van gedoneerde eicellen en embryo's is nog geen gemeengoed, maar er lopen over de hele wereld inmiddels al wel honderdduizenden mensen rond die ooit zijn verwekt met sperma van een (meestal) anonieme donor die zijn zaad aan een zaadbank heeft afgestaan. Met oog op eventuele erfelijke ziektes en kwalen worden op verzoek wel de algemene gegevens van de donor, zoals gezondheidsgegevens, lichamelijke kenmerken en inseminatiegegevens aan de wensouders verstrekt, maar de persoonsgegevens blijven absoluut geheim. De vraag is of die anonimiteit in de toekomst gehandhaafd moet blijven en wiens belang uiteindelijk prevaleert: dat van het kind dat zijn biologische ouder(s) wenst te kennen of dat van de donor die zijn privacy gewaarborgd wil zien? De donor, is de mening van de commissieleden. Letterlijk citeert uit het rapport: 'Wanneer een kind dat met behulp van donorgameten is ver-

wikkeling van het kind. Een kind moet wel weten dat het een donorkind is, maar of je de persoon van de donor dan ook nog met het kind moet confronteren of andersom? Als dat kind daar nou vreselijke trauma's van zou hebben, maar dat vraag ik me af. Andere kinderen in een gezin hebben ook vaak grote trauma's en die kennen hun biologische ouders wel. Dus ik weet het niet... Ik weet dat er veel mensen zijn die vinden dat zo iets niet kan. Die vergelijkingen trekken met adoptiekinderen. Maar die vergelijking vind ik niet opgaan. Adoptiekinderen zijn onder andere omstandigheden geboren. Ze zijn afgestaan en dat is een veel schokkender ervaring dan de wetenschap dat je genetisch niet helemaal van je ouders bent. Ik kan me voorstellen dat je als adoptiekind denkt: waarom wilden ze me niet hebben? Dat is heel iets anders dan: wij wilden jou juist zo graag, maar we konden het zelf niet. Dat lijkt me voor een kind niet zo traumatisch. Lijkt me, hoor, zeg ik heel nadrukkelijk. Zeker weten doe ik het natuurlijk ook niet.' En, vraagt ze zich af, moet je dan de wensouders die absoluut geen confrontatie willen en die alleen maar gebruik willen maken van een anonieme donor, de mogelijkheid van een donorkind ontnemen? 'Want dat is natuurlijk wel de andere kant van het verhaal. Eigenlijk zou je twee mogelijkheden moeten hebben, maar dan nog kiezen de ouders.'

OLOGISCHE CHE VRAAG

het niet verbieden. Het gebeurt toch.'

De commissie gaat zelfs een stapje verder. Pleit voor maatregelen om het draagmoederschap officieel wat makkelijker te maken.

Na de geboorte krijgen draagmoeder en wensouders namelijk te maken met de Nederlandse adoptiewetgeving en die is nogal ouderwets. Vereenvoudiging van die wet zou veel problemen tussen de beide partijen uit de wereld helpen. 'We hebben het dan natuurlijk wel over draagmoederschap uit solidariteit met de wensouders, niet over commercieel draagmoederschap. Dat betekende wel dat we een uitspraak moesten doen over de betekenis van het begrip commercieel. In de literatuur zie je vaak dat draagmoederschap ook al als commercieel wordt bestempeld als er sprake is van een vergoeding voor bijvoorbeeld dieetkosten, maar zo'n onkostenvergoeding wijzen wij niet af. Alleen als het duidelijk is dat de vrouw handelt om er financieel beter van te worden, zijn wij absoluut tegen. Dus als het kind als het ware besteld en afgeleverd wordt en teruggegeven of geruild als het niet goed is. Wat overigens niet verwerpelijk is vanuit de vrouw gezien, maar vanuit de visie van de menselijke waardigheid. Je gaat niet met een kind om alsof het koopwaar is.'

Een helder standpunt waarbij de belangen van het kind voorop worden gesteld. En zo hoort het ook, zou je denken. Vandaar de verwarring, zo niet lichte verbijstering, als de anonimiteit van de donor ter sprake komt. In het hoofdstuk 'de morele positie van de betrokkenen' wordt ingegaan op de positie van wensouders, donoren en kinde-

wekt, alsnog de donor zou willen kennen, dan zou dat verzoek de donor wel moeten bereiken. De donor kan dan beslissen of hij of zij zijn of haar anonimiteit wil opgeven.'

OULDERS BESLISSEN

Dus niet het kind, maar de donor krijgt het laatste woord? Thea de Groot: 'In feite zijn het natuurlijk de ouders die in eerste instantie de beslissing nemen. Zij kiezen voor een anonieme donor. Je kunt dus zeggen dat ze hun eigen belangen het zwaarst laten wegen. Ze willen rust, hebben geen behoefte aan een confrontatie later. Ze maken een keuze die ook voor het kind gevolgen heeft. Want als je eenmaal gekozen hebt voor een anonieme donor, kun je hem niet meer achterhalen. Dan zul je in alle eerbijheid tegen het kind moeten zeggen: ik weet het niet en ik kan er ook niet meer achterkomen. Vroeger vertelden veel ouders hun kinderen zelfs niet eens dat ze donorkinderen waren. Dan had je dat probleem ook niet. Maar daar ben ik niet voor. Dat vind ik een beetje leven met een leugen. Dan neem je het kind niet serieus.'

Alle verhalen over de traumatische ervaringen van kinderen die hun biologische ouders niet kennen ten spijt, blijft Thea de Groot met de commissieleden van mening, dat het belang van de ouders en de donor voorgaat. 'Intuïtief zou ik willen zeggen: natuurlijk moet een kind weten wie de ouders zijn, maar van de andere kant vraag ik me af of het wel zo belangrijk is. Of er niet teveel waarde wordt gehecht aan het biologische ouderschap. Wij vinden het socio-affectieve ouderschap het belangrijkste voor de ont-

Ze aarzelt regelmatig. Neemt denkpauzes. Een moeilijk onderwerp, vindt ze. Drie partijen, verstregelde belangen. Ook in het vrouwenwerkgroepje van destijds zijn ze er niet uitgekomen. Twee vrouwen die vonden dat het belang van het kind absoluut voor ging. De rest koos voor de donor. Ook dit keer trekt de donor aan het langste eind. 'Ik denk dat dat wel redelijk is. Tenzij je vantevoren stelt dat er alleen maar donoren geaccepteerd worden die bereid zijn zichzelf bekend te maken. Daar is wel discussie over geweest, dat is ook in het rapport weergegeven. Maar ik geef toe, het staat er allemaal wat aarzelend en dat geeft wel aan dat we niet eensgezind waren over dit onderwerp.'

ABORTUS GEACCEPTEERD

Lijnrecht tegenover de problematiek van de onvervulde kinderwens staat de problematiek van de ongewenste zwangerschap en het eventuele gevolg daarvan: abortus provocatus. Een groot deel van onze samenleving heeft deze mogelijkheid tot zwangerschapsonderbreking inmiddels als moreel verantwoord geaccepteerd en als de kaarten eenmaal zijn geschud, heeft een diepgaande discussie over zo'n kwestie uiteraard niet veel zin meer. Vandaar dat de commissie zich in haar rapport beperkte tot een aantal globale opmerkingen, zoals het feit dat abortus gezien moet worden als een noodoplossing in een conflictsituatie tussen kwalitatief ontwikkeld en kwalitatief onontwikkeld leven, dat het de vrouw is die de uiteindelijke beslissing neemt en dat de door de samenleving aangegeven grenzen en voorwaarden in acht dienen te worden genomen.

Abortus levert echter nog een ander ethisch probleem op: wat moet er met al die foetussen, momenteel zo'n twintigduizend per jaar, gebeuren? 'Die gaan allemaal gewoon de pot in', aldus dr. Bruinse, hoofd afdeling verloskunde van het Academisch Ziekenhuis te Utrecht, in een interview in De Groene eind vorig jaar. 'Je zou er materiaal van kunnen gebruiken om mensen te genezen die bijvoorbeeld lijden aan de ziekte van Parkinson. Ik weet niet of u weleens iemand met Parkinson hebt gezien, maar dat is echt een verschrikkelijke ziekte. In dat geval zou ik er niet tegen zijn om van dat materiaal gebruik te maken. Dat is wat anders dan dat je foetussen tot de tiende week in reageerbuisen kweekt om ze, nadat je het nodige materiaal hebt afgenomen, vervolgens de kop af hakken.'

De problematiek van het gebruik van foetussen voor medische doeleinden kort en krachtig samengevat. Datzelfde probleem geldt ook voor 'overtallige embryo's'. Dit zijn restprodukten van in vitro-fertilisatie (IVF), één van de vele medische technieken om vrouwen met een afwijking aan de voortplantingsorganen aan nageslacht te helpen. Bij IVF, wellicht beter bekend onder de naam reageerbuisbevruchting, worden er bij de vrouw eicellen verwijderd die buiten het lichaam worden bevrucht. Als de bevruchte eicellen, meestal een stuk of tien,

zich in het vier-cellenstadium bevinden, worden tussen de twee en vier van de beste exemplaren in de baarmoeder gebracht. Hoewel de kans op slagen van een IVF groter is als er meer embryo's worden teruggeplaatst, geeft men er met oog op de risico's van een meerlingenzwangerschap de voorkeur aan het aantal te beperken tot maximaal vier. De overige embryo's kunnen worden ingevroren en bewaard voor een eventuele volgende poging of worden gebruikt als donormateriaal voor een vrouw die geen gezonde eicellen kan produceren. Nog een alternatief is het gebruik van overtallige embryo's voor experimenteel onderzoek. En daarmee belanden we bij het discussie-onderwerp dat Thea de Groot het meest aansprak: de status van het embryo. 'Want daar gaat het natuurlijk allemaal om. De ethische kwesties die wij hebben besproken komen uiteindelijk toch allemaal terecht bij de vraag hoe je over beginnend leven denkt. Of je nu praat over draagmoe-

derschap, over boventallige embryo's of over het kweken ervan, in alle gevallen moet je een bepaalde opvatting hebben over een embryo. Dit hoofdstuk spreekt mij het meest aan omdat er opvattingen in worden weergegeven die overeenkomen met mijn intuïtie en volgens mij met de intuïtie van een heleboel mensen. Wat is een embryo? Een klompje cellen of menselijk leven? Als je op die vraag een expliciet antwoord geeft, kies je voor het één en sluit je het ander uit en daaruit volgt dan automatisch wat wel en wat niet mag. Maar het is niet bevredigend om zo'n vraag in die zin te beantwoorden, want dan krijg je een dogmatisch antwoord. Het is niet het één of het ander. Dat klompje cellen is wel materie, maar het is ook net iets meer. Het is ook beginnend menselijk leven. Vandaar dat wij een andere invalshoek hebben gekozen. Niet de vraag 'wat is een embryo?', maar 'hoe kijk je tegen een embryo aan?'

Wij zijn alleen tegen draagmoederschap als de vrouw het doet om er financieel beter van te worden

Foto: ABC-Press

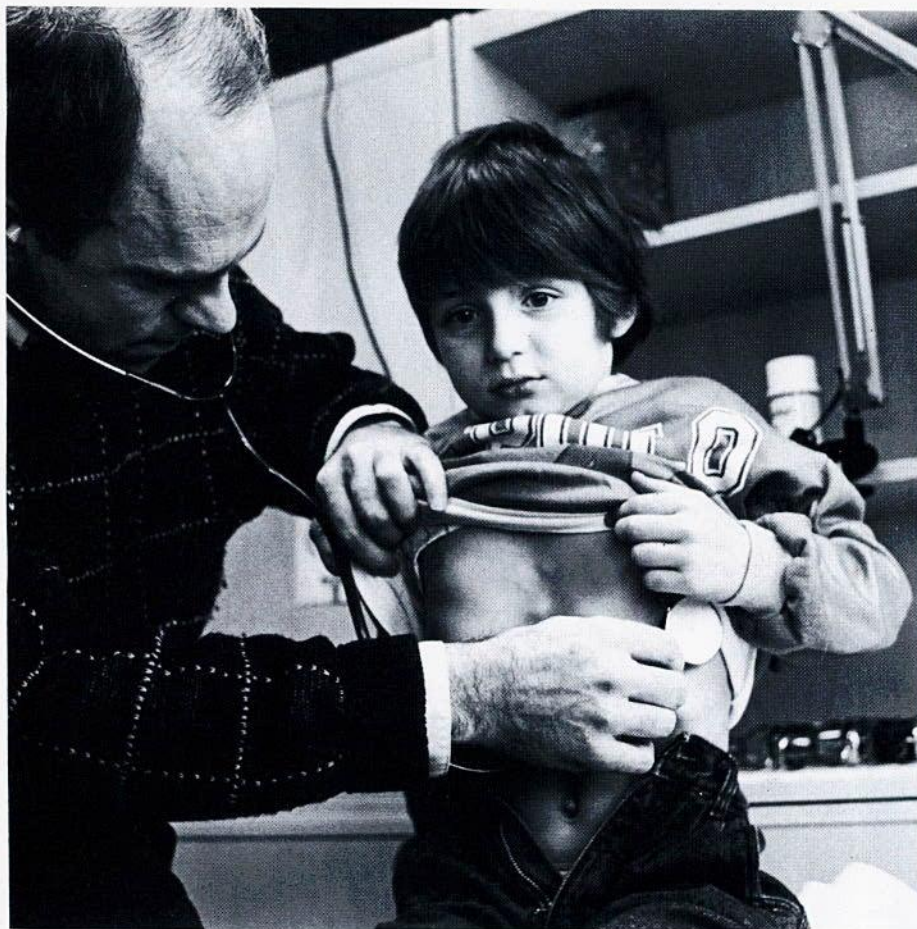

Foto: Gerlo Beermink/HH

MENSELIJK WEZEN?

Bij een embryo of foetus, zo stelt het rapport, gaat het om biologisch menselijk leven, maar niet om mensen. Het gaat om beginnend menselijk leven en naarmate de ontwikkeling van dit leven toeneemt, neemt ook de beschermwaardigheid toe. 'En die conclusie', zegt Thea de Groot, 'komt overeen met mijn gevoel daarover. De vraag of een embryo of foetus een mens is, is geen biologische vraag, maar een filosofische vraag. En wij hebben nog geen criteria om aan te geven wat een menselijk wezen precies is.'

Geen materie dus en ook nog geen mens. Wel een mens in wording met een groeiende beschermwaardigheid waaraan een symbo-

gebruik van embryo's voor medisch onderzoek mogelijk zijn, waarbij uiteraard de algemene regels voor medische experimenten in acht genomen dienen te worden. Verder moeten donoren en ouders die hun ei- en zaadcellen voor IVF ter beschikking stellen grondig worden ingelicht, zodat zij van tevoren kunnen bepalen wat er met de overtallige embryo's gebeurt.

Over het kweken van embryo's ten behoeve van de wetenschap bleek de commissie niet tot een eensluidende conclusie te kunnen komen. Thea de Groot: 'Dat was het enige punt waarover we duidelijk verdeeld waren. Ik heb mij uitgesproken tégen. Ik vind niet dat je puur mag kweken met een dergelijke

Het belang van de donor die zijn privacy gewaarborgd wil zien, gaat voor het belang van het kind dat zijn biologische ouders wenst te kennen

lische waarde moet worden toegekend en waarmee dienovereenkomstig moet worden omgegaan. Maar aangezien de symbolische waarden van embryo's als verschillend wordt ervaren (een embryo dat het gevolg is van een gewenste zwangerschap heeft een totaal andere waarde dan bijvoorbeeld een overtallige embryo), is het in de praktijk onmogelijk alle embryo's over één kam te scheren. Vandaar de conclusie dat over deze materie moeilijk in het algemeen uitsluitsel valt te geven. In bepaalde gevallen moet het

doelstelling. Wij gaan met een dood mens ook niet om alsof het een ding is. In feite is het een ding, het menselijk leven is eruit, maar het is nog steeds een symbool van een mens en dat geldt voor een embryo ook. Het gebruik van overtallige embryo's vind ik wat anders. Je kunt er iets mee doen of je kunt ze weggooien. Maar de intentie om menselijk leven, als is het dan theoretisch menselijk leven, te gebruiken alsof het geen menselijk leven is, is nou net iets dat mij nou net te ver gaat.'

Ziekte en gebrek zijn varianten van de natuur

Humanisten gaan ervan uit dat mensen zelf in staat zijn in vrijheid en verantwoordelijkheid keuzen te maken. Daarbij heeft iedereen het recht zich zo goed mogelijk te ontplooiën. Hierachter schuilt een vrij ideaal beeld van de gezonde en mondige mens. Ziekte wordt hierin als bijzonder hinderlijk ervaren. Om het zelfbeschikkingsrecht goed te kunnen uitoefenen vinden humanisten dat iedereen „recht” heeft op een gezond en pijnloos bestaan. Als dat gezonde bestaan bedreigd wordt vinden we dat we recht hebben op een reddende ingreep. Met een beroep op de ratio zetten wij ons in voor een zo goed mogelijke gezondheidszorg. Ziekte en gebrek zijn immers in een humanistische visie geen van boven gegeven te accepteren situaties maar een variant van de natuur. Dat betekent onder meer, dat door humanisering van de samenleving lijden en gebrek toenemend ontkend en uitgebannen worden.

Ook past goed in de idee van de zelfbeschikking en de daaraan gekoppelde verantwoordelijkheid dat we zelf iets aan onze gezondheid kunnen doen. In het verleden plachten veel ziekten ons te overkomen: epidemieën als pest en cholera veroorzaakten massale sterfte. Dit soort ziekten is echter teruggedrongen en vervangen door ziekten die we volgens de dokter grotendeels aan onszelf te danken hebben. Door „gezond” gedrag en goede leefomstandigheden kunnen deze ziekten voorkomen worden.

(Uit het rapport)

Tijdens het leven

Iedereen krijgt wel op een of andere manier met de nieuwe medische mogelijkheden te maken. En moet zich afvragen of hij/zij wel mee wil werken aan erfelijkheidsonderzoek, aan medische experimenten of orgaantransplantaties. Is het bijvoorbeeld goed om te weten wat voor narigheid je nog staat te wachten? Moet wel alles mogen wat kan?

WAT ZAL HET

Foto: Steye Raviez/HH

BELANGRIJKSTE BLIJKEN: VE KWALITEIT VAN HET LEVEN

'Weet je wat me beweegt bij dit soort zaken? Al die vragen die bij mij opkomen als ik zie wat er wordt uitgegeven aan grote, dure technische voorzieningen. Als ik die bedragen vergelijk met het geld dat er aan de zwakzinnigenzorg en de psychiatrie wordt besteed, moet ik zeggen dat ik de verhouding tussen de care en de cure nogal scheef vind. En daar ligt misschien ook wel de kern van deze problematiek: er moeten politieke keuzes worden gemaakt, maar die verantwoording schijnt niemand op zich te durven nemen.'

Het is de bedoeling dat ze praat over praktische onderwerpen als medische experimenten en orgaandonaties. En daar begint ze ook steeds mee. Maar hoe we het ook wenden of keren, steeds weer komt Yvonne Orobio de Castro uit bij de kwestie die haar het meest bezighoudt: de emotionele kant van de zaak. Hoe moet het beschikbare geld verdeeld worden? En dan die eeuwige twijfel als ze een standpunt moet innemen. 'Want dan wordt er van mij verwacht dat ik de zaak veralgemeniseer, terwijl de praktijk me geleerd heeft dat geen twee mensen hetzelfde zijn.'

Begin deze eeuw ontstond er in de westerse wereld een beweging die er nogal vreemde ideeën op na hield. De volgelingen van deze leer, de eugenetica, maakten zich ernstig zorgen over de kwaliteit van het nageslacht. Volgens de bekende 'survival of the fittest'-theorie van Darwin is de natuur erop gericht de zwaksten in onze samenleving te elimineren, zodat ze geen kans krijgen hun slechte eigenschappen via het nageslacht te verspreiden. Maar de sociale inslag van de mens heeft nu eenmaal tot effect dat de zwakkere medemens beschermd en zodoende in stand gehouden wordt. De eugenetica zagen het als een regelrechte bedreiging voor de maatschappij dat met name de 'asocialen met hun veelvuldige zwakzinnigheid de gezinsgrootte zouden overtreffen van de meer normale, maatschappelijk gunstiger families'. Men pleitte dan ook voor een regeling van hogerhand, een 'beschavingsoffensief', zodat de voortplanting van

met name de lagere klassen beperkt zou worden. Een gedeeltelijk voortplantingsverbod dus om het ras te verbeteren.

Destijds is het er niet van gekomen, maar dat wil niet zeggen dat daarmee het hele idee van de eugenetica van tafel is geveegd. De huidige vorm van erfelijkheidsonderzoek is net zo goed een vorm van eugenetica, zij het dat er sprake is van een andere, positievere doelstelling. En in dat geval, zo wordt in het rapport van de commissie bio-ethiek geconcludeerd, is er in principe niets op tegen omdat het de mens de gelegenheid geeft niet zonder meer het slachtoffer te zijn van de blinde selectie van de natuur.

ERFELIJKE AANDOENING

'Als je van plan bent de verantwoordelijkheid voor een kind op je te nemen, wil je natuurlijk wel dat dat kind zo gezond en zo gelukkig mogelijk wordt. Door erfelijkheidsonderzoek kun je vantevoren laten vaststel-

Nationale Ziekenhuisraad. Een van de zaken die daar regelmatig ter sprake komen, is de problematiek rond medische experimenten met zieke en gezonde proefpersonen, een onderwerp waarover ook door de commissie 'gedurende het leven' uitvoerig is gediscussieerd. Mogen mensen als proefkonijn worden gebruikt en zo ja, aan welke normen dient men zich dan te houden? Patiënten willen van de behandelende arts nog wel eens het verzoek krijgen mee te werken aan een onderzoek of experiment. Daarbij kan het gaan om een paar keer bloed geven, maar ook om het langdurig innemen van een bepaald medicijn. In principe moet dat kunnen, vindt de commissie, zolang het tenminste om vrijwillige medewerking gaat en de patiënt precies op de hoogte wordt gesteld van de inhoud en de eventuele gevolgen van dat onderzoek. Dat laatste wordt wel 'informed consent' genoemd, wat zoiets wil zeggen als 'het verlenen van toestemming na grondig geïnformeerd te zijn'.

ken patiënt deze verantwoordelijkheid op zich nemen of is het beter hiervoor een soort zaakgelastigde, een wettelijke vertegenwoordiger, aan te stellen? In ieder geval, zo formuleert de commissie haar voorlopige conclusie, is bij dergelijke groepen uiterste terughoudendheid geboden en is onderzoek alleen toelaatbaar als het plaatsvindt binnen de context van de behandeling.

Een ander onderdeel van hetzelfde onderwerp is medisch onderzoek met gezonde proefpersonen. Studenten veelal, die tegen betaling nachtenlang wakker worden gehouden om de effecten daarvan te testen, op allerlei apparatuur worden aangesloten om metingen te laten verrichten of medicijnen slikken waarvan ze niet weten wat de eventuele bijwerking is. Er zijn inmiddels gevallen bekend van mensen die door dergelijke experimenten ontzettend in de problemen zijn gekomen. Vreselijk depressief werden of allergisch voor een bepaalde stof. En er is

BETERING VAN DE OF VERLENGING ERVAN

len of jouw kind kans heeft op een erfelijke aandoening en als dat het geval is, kun je altijd nog overwegen géén kinderen te nemen.' Tot zover geen voorbehoud of twijfel bij Yvonne Orobio de Castro. Maar dan toch: 'Momenteel kunnen er alleen nog ernstige erfelijke afwijkingen worden opgespoord. Spierdystrofie bijvoorbeeld. Maar straks zijn ze misschien zo ver dat er ook voorspeld kan worden of je kind kleurenblind wordt en dan moet je je natuurlijk wel gaan afvragen waar de grens ligt.'

Dát ze zo genuanceerd denkt, vaak haar bedenkingen heeft en zich voortdurend afvraagt of ze wel de juiste beslissing heeft genomen, is volgens haar het gevolg van haar werk. Als humanistisch geestelijk raadvrouw in het Academisch Ziekenhuis Utrecht (AZU) heeft ze te maken met de dagelijkse praktijk. Ze wordt geconfronteerd met alle kanten van een ethisch vraagstuk en de ervaring heeft haar geleerd dat ze, al haar ideeën over patiëntenrechten en zelfbeschikkingsrecht ten spijt, soms heel anders over een ethische kwestie denkt dan de betrokkene zelf. 'Het lijkt mij bijvoorbeeld niet prettig voor patiënten om voor een groep studenten hun ziektebeeld te tonen. Dus als iemand mij komt vertellen dat de arts hem daarvoor heeft gevraagd, denk ik meteen: moet dat nu? Maar dan merk ik dat die patiënt het juist ontzettend fijn vindt om aan zo'n college mee te werken. En wie ben ik dan om dat tegen te houden?'

MENSEN ALS PROEFKONIJN

Yvonne Orobio de Castro heeft zitting in de commissie medische ethiek van het AZU, van het Humanistische Verbond en van de

Yvonne Orobio de Castro kan zich helemaal vinden in de uitspraak van de commissie, maar heeft wel haar bedenkingen over de manier waarop er in de ziekenhuizen momenteel met het begrip 'vrijwillig' wordt omgesprongen. 'Als je ernstig ziek bent, krijgt de behandelend arts soms een soort magische functie voor je. En als diezelfde arts je dan gaan vragen iets voor hem te doen, is het heel moeilijk om dat te weigeren. Want er zit vaak iets bij van: ik word hier zo goed verzorgd, dus ik wil graag iets terug doen. Vandaar dat ik dat ook het liefst gescheiden zou zien: een onafhankelijk vertrouwenspersoon die de eventuele medewerking aan zo'n onderzoek regelt en niet de arts die het onderzoek doet en er dus belang bij heeft dat de patiënt 'ja' zegt. Patiënten moeten weten dat ze rustig kunnen weigeren en echt niet vervelend worden bejegend als ze nee zeggen. Nú krijgen ze dat natuurlijk ook wel te horen, maar dan van de arts. En ik heb in de praktijk gezien dat het heel moeilijk is om nee te zeggen als je kwetsbaar bent, zeker als je ook nog op die arts gesteld bent.'

WILSONBEKWAMEN

Over de hierboven genoemde ethische normen rond medische experimenten waren de commissieleden het vrij snel met elkaar eens. Wel is men van mening dat er in de nabije toekomst nog extra aandacht besteed moet worden aan zwakke en afhankelijke groepen. Een van de vragen daarbij is aan wie de beslissing moet worden overgelaten in geval er sprake zou zijn van medische experimenten bij de zogeheten wilsonbekwamen. Kunnen de ouders van de betrok-

de uitspraak van een van de onderzoekers die toegaf zichzelf nooit aan dergelijke proefnemingen bloot te stellen, hooguit misschien als-ie krap bij kas zat. Niet geheel zonder risico's dus, dat geëxperimenteer. De vraag is dan ook of het moet worden getolereerd. Een ingewikkelde vraag, zo bleek uit de discussies. Waarom bijvoorbeeld geen betaald draagmoederschap en wel betaalde medewerking aan experimenten? Omdat de tijd drong en de kwestie veel problematischer bleek dan men zich had voorgesteld, besloot de commissie hierover nog geen uitspraak te doen. Ook Yvonne Orobio de Castro is er nog niet uit. 'Als je uitgaat van het humanistische recht op zelfbeschikking, kun je stellen dat iedereen vrij is z'n geld te verdienen zoals-ie dat wil. De een neemt een krantenwijk en de ander gaat drie dagen aan een apparaat liggen. In principe moet iedereen de vrijheid hebben om die keuze te maken. Maar van de andere kant denk ik: stel je voor dat mensen dan straks ook geld voor hun organen gaan vragen. Dat is in feite ook een kwestie van zelfbeschikking en in dat geval ben ik er in principe niet voor. Maar, bedenk ik dan weer, wat kan daar eigenlijk op tegen zijn als iemand er heel goed over nagedacht heeft? Dus waar ligt de grens? Ik weet het niet. Ik weet alleen dat ik ontzettend bang ben voor betutteling.'

DONORCODICIL

Het is niet voor niets dat ze de orgaandonor als voorbeeld neemt, want ook het punt van de weefsel- en orgaandonaties stond op het programma. In Nederland kennen we het zogeheten 'toestemmingssysteem'. Wie be-

reid is zijn weefsel en/of organen na overlijden voor transplantatie af te staan, maakt dat duidelijk door het invullen van een donorcodicil. Op zich een prettig systeem, omdat het tegemoetkomt aan het zelfbeschikingsrecht. In de praktijk leidt dat echter tot een groot tekort aan organen omdat veel mensen het invullen van zo'n codicil achterwege laten. Niet uit onwil, maar uit gemakzucht en omdat het niet prettig is om over doodgaan te denken, vermoedt mevrouw Orobio. 'Ik moet zeggen dat ik er zelf ook onfatsoenlijk lang over heb gedaan om zo'n codicil te tekenen. Terwijl ik allang had besloten dat ik het wel wilde.'

De Nederlandse overheid meent dat zo'n houding kenmerkend is voor veel landgenoten en heeft dan ook lange tijd overwogen een systeem in te voeren dat ook in België wordt gehanteerd: het 'geen bezwaar systeem'. Dat houdt in dat het is toegestaan organen bij een overledene weg te halen, tenzij hij of zij daartegen uitdrukkelijk (schriftelijk) bezwaar heeft aangetekend. 'Beslist geen ideaal systeem', vindt Yvonne Orobio de Castro. 'Neem bijvoorbeeld analfabeten. Ongeveer tien procent van de Nederlanders kan niet lezen en schrijven. Toch wordt er dan van hun verwacht dat ze bezwaar maken als ze hun organen niet voor transplantatie beschikbaar stellen. En veel

buitenlandse werknemers hebben moeite met Nederlands. Zij hebben er dus ook geen idee van hoe die regeling hier in elkaar zit. Terwijl het heel goed mogelijk is dat ze vanwege hun geloofsovertuiging niet als donor mogen optreden. Ik vind dat je daar rekening mee moet houden.'

De commissie pleit dan ook voor handhaving van het huidige 'toestemmingssysteem', want: 'het afstand doen van organen is een uiting van solidariteit met de medemens. Maar opgelegde solidariteit zoals bij het 'geen bezwaar systeem' is geen solidariteit. Liever zien we geen regeling, ook al leidt dat tot tekorten aan organen. Wij pleiten er voor dat iedereen vrijgelaten wordt om te kiezen wat hij/zij wil'.

FINANCIËLE CRITERIA

Geen punt op de agenda, maar voor Yvonne Orobio de Castro wel een brandende kwestie, is het financiële aspect van de gezondheidszorg. Dankzij de ontwikkelingen in de

medische wetenschap worden we ouder en kunnen er steeds meer ziekten en kwalen worden genezen. Daardoor wordt de behoefte aan financiële middelen uiteraard groter, terwijl de politiek de geldkraan langzaam maar zeker dichtdraait. Wat nog wel en wat niet meer? is dus de hamvraag en de gevolgen daarvan zijn in de praktijk inmiddels al duidelijk zichtbaar. 'Ik vind in feite dat financiële criteria niet zouden moeten meewegen, maar het is schijnheilig om zo te denken. Dat vindt iedereen namelijk. Maar ondertussen worden er aan de lopende band dingen niet gedaan omdat ze teveel geld kosten. Ik denk dat het tijd is dat de kosten van zo'n geldverslindende harttransplantatie worden afgewogen tegen de kosten van bijvoorbeeld meer personeel of meer privacy voor bejaarden in verzorgingstehuizen. Er doen zich momenteel al allerlei concrete situaties voor waarbij het personeel of de behandelend arts een keuze moet maken tussen wel of niet behandelen omdat er een

Het is tijd dat de kosten van een geldverslindende harttransplantatie worden afgewogen tegen de kosten van bijvoorbeeld meer personeel of meer privacy voor bejaarden in verzorgingstehuizen. De politiek moet kiezen

Foto: Henny Allis/HH

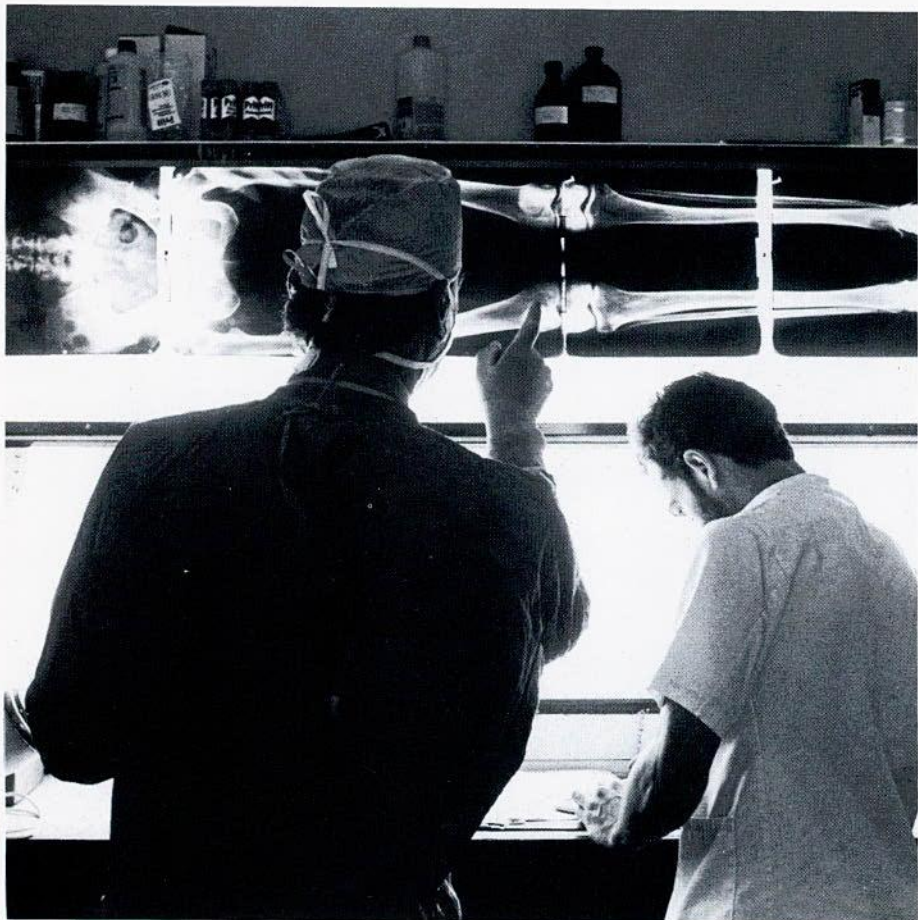

Foto: Ton van Vliet/HH

gebrek aan middelen is. Maar dat zijn natuurlijk geen keuzes die je alleen aan hulpverleners moet overlaten. De politiek moet kiezen. Wat je ziet is dat die keuzes steeds maar weer vooruit worden geschoven. Denk maar die leeftijd van 55 jaar die onlangs door de medici werd voorgesteld als criterium om in aanmerking te kunnen komen voor een harttransplantatie. Onmid-

dellijk brak er een storm van protest los, dus werd dat voorstel weer ingetrokken. Maar dat kan niet eeuwig zo doorgaan. Er komt een dag dat de nood zo hoog is dat er toch gekozen moet worden en ik ben benieuwd wat dan het belangrijkste blijkt: verbetering van de kwaliteit van het leven of verlenging ervan.' ●

Als je ernstig ziek bent, krijgt de arts soms een soort magische functie voor je. Het kan dan moeilijk zijn om te weigeren aan een medisch experiment mee te doen

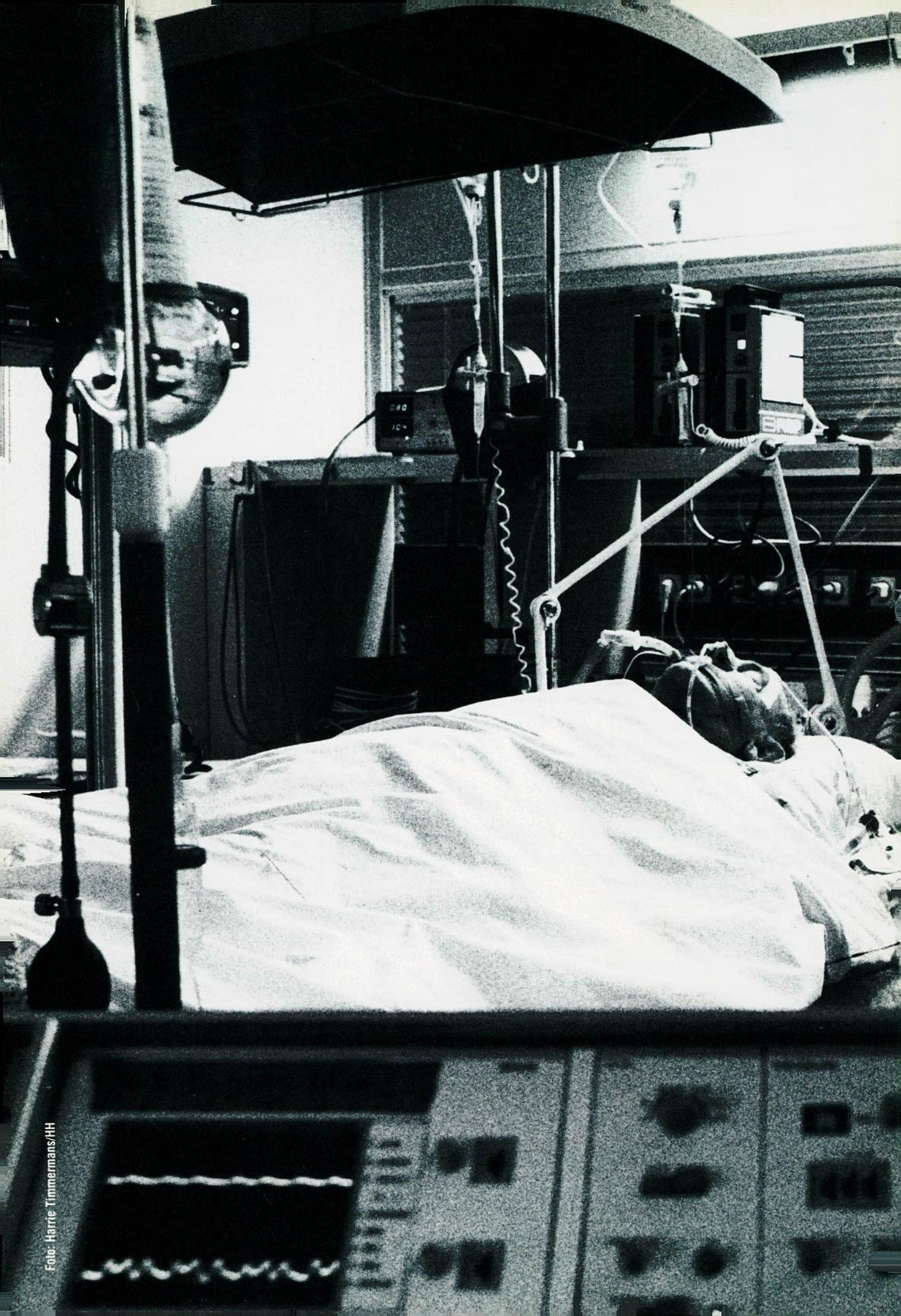

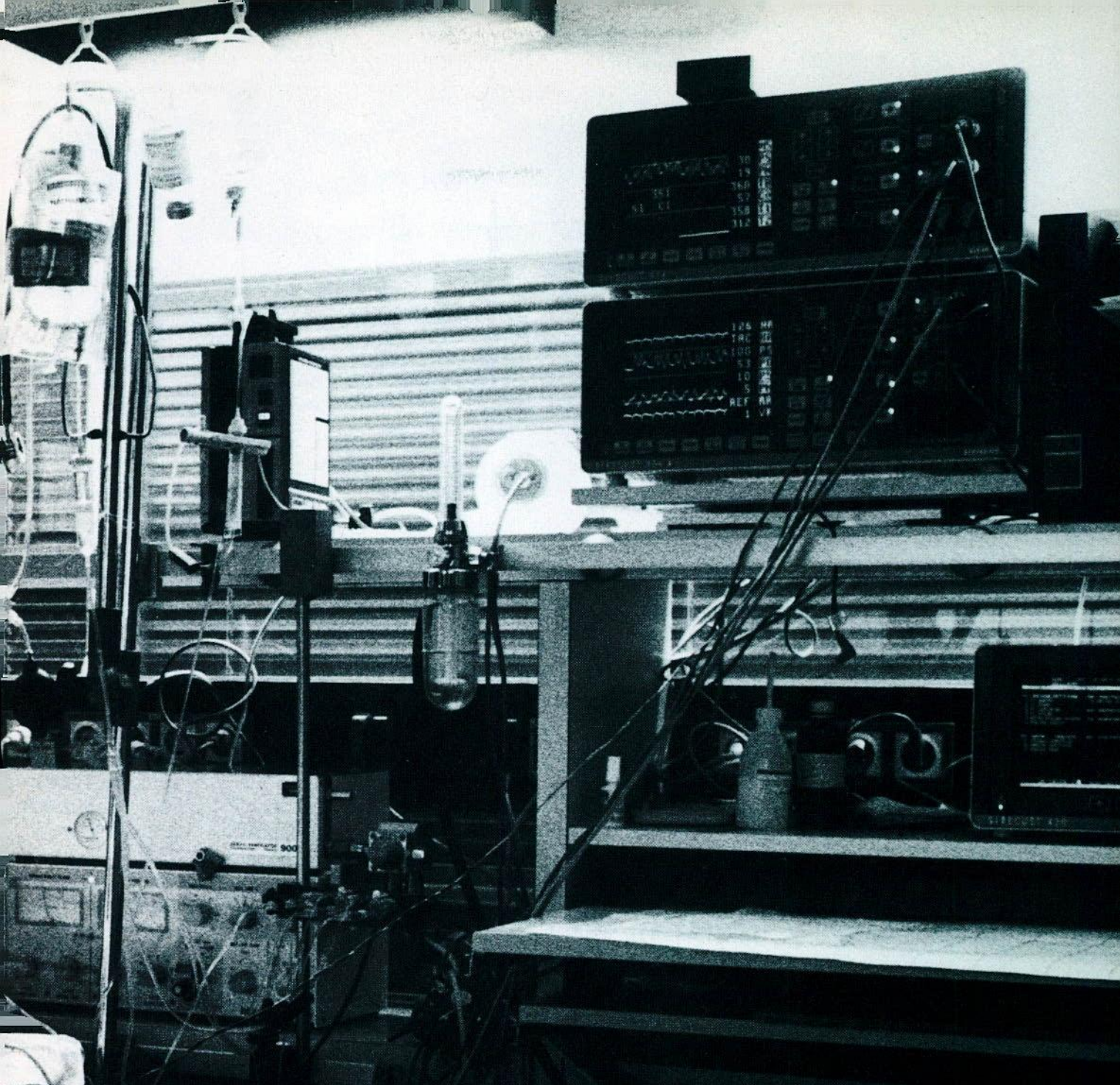
Veel problemen niet zo nieuw als we wel denken

Medisch-technische ontwikkelingen worden vaak zeer sensationeel ter kennis gebracht. Blijkbaar spreekt dat een breder publiek meer aan dan een objectieve feitanalyse. Woorden dragen werelden van gevoelens, onbewuste angsten en half verborgen fantasieën met zich mee, in het bijzonder als we proberen na te denken over de grenzen van leven en dood zoals in de bio-ethische discussie. De neiging om te vluchten in holle kreten, slogans of starre dogma's is dan groot; discussies worden beslist met woorden. Abortus heet kindermoord, een arts die ingaat op een verzoek om euthanasie van iemand bij zijn volle verstand wordt vergeleken met een kamparts uit nazi-Duitsland. Mensen spreken over reageerbuisbaby's in plaats van over in-vitrofertilisatie en zien in gedachten al een volgroeide baby in een buisje geklemd. Vaak wordt een nauwkeurige en goed beargumenteerde visie op die manier bedolven onder het gewicht van woorden die al bij voorbaat de discussie in een bepaalde richting sturen.

In de bio-ethische discussie vergeet men vaak dat veel problemen niet zo nieuw zijn als we denken. De gewoonte om het kind door een min te laten voeden of het door een kind-meisje te laten verzorgen gaf kinderen al twee „moeders”; nu leeft de angst voor twee „moeders” wanneer een vrouw zwanger is voor een ander. Het verbod op huwelijken tussen naaste verwanten is ingegeven door de verhoogde kans op nageslacht met erfelijke aandoeningen. Daarmee is een rigide vorm van „genetisch advies” al jaren een feit. De huidige controverse over abortus zou ons soms doen vergeten dat men dat in de oudheid geen laakbare praktijk vond. Zonder dat de commissie het belang van de huidige bio-ethische discussie wil ontkennen, wil zij hier benadrukken dat enig historisch inzicht leidt tot een gezonde relativisering van de problematiek.

(Uit het rapport)

Eind van het leven

Het leven kan met moderne technieken ondraaglijk worden verlengd. Het einde is soms zoek. Terwijl sterven toch wezenlijk behoort tot het menszijn. Maar wie bepaalt wanneer er geen sprake meer is van zinvol leven? En zou iedereen recht moeten hebben op euthanasie? Mag ook wat kan?

Foto: Bert Beelen/HH

HET WEIGEREN VAN EEN M IS HET ONVERVREEMDBA

'Ik ben er van overtuigd dat euthanasie in Nederland ooit geaccepteerd zal worden. Dat baseer ik op de rationaliteit van de geschiedenis. Er is een soort bewustwording gaande die bijvoorbeeld tot gevolg heeft gehad dat abortus een zelfbeschikkingsrecht van vrouwen is geworden. De vrouw kan zélf de besluiten nemen. Dat is inmiddels zó in ons algemene bewustzijn opgenomen dat een zaak als euthanasie er evengoed bij hoort. Dat ligt in het verlengde daarvan. Het is bijna een kwestie van logica om dat zelfbeschikkingsrecht daartoe uit te breiden. Je trekt in feite de consequenties uit een standpunt dat je al eerder had ingenomen.'

Frans Jacobs, filosoof, was één van de deelnemers van de commissie die het deelrapport 'einde van het leven' voor z'n rekening nam. Hier kwam de aanvaardbaarheid van levensbeëindigend handelen ter sprake: moeten zelfdoding en euthanasie worden toegestaan en zo ja, onder welke voorwaarden? Het standpunt van de commissie, zo blijkt uit het rapport, vertoont helaas vrij weinig overeenkomst met de dagelijkse praktijk.

'In de huidige praktijk is het zo dat zelfdoding en euthanasie ontoelaatbaar worden geacht. Het zou niet mogen. Mensen zouden het niet moeten willen. De eerbied voor het leven, die blijkbaar de achtergrond van deze gedachte is, zou zo groot moeten zijn dat zulke gedachten zelfs niet bij mensen opkomen. 'Nee' dus, in principe. Maar de opstellers van die regels weten ook wel dat er desondanks mensen zijn die een einde aan hun leven willen maken. Vandaar dat 'ten-zij', de mogelijkheid om het in bepaalde gevallen toch toe te staan. Maar dan moet er wel aan een aantal criteria worden voldaan. Er moet sprake zijn van uitzichtloos lijden, van noodsituaties en dat soort dingen. Alleen dán mag gebeuren wat eigenlijk niet mag: een einde maken aan dat leven.'

HULP VERLENEN

Frans Jacobs, universitair hoofddocent in de rechtsfilosofie aan de universiteit van Amsterdam, werd begin vorig jaar benaderd

met het verzoek deel te nemen aan de commissie bio-ethiek. Waarom de keuze juist op hem viel, is hem nog steeds een raadsel. Misschien dat een van de andere commissieleden zijn naam heeft laten vallen. Of wellicht heeft hij zijn bekendheid te danken aan een aantal publicaties op het gebied van de medische ethiek, zoals 'Medische schaarste en het menselijk tekort' en 'Euthanasie, knelpunten van een discussie' waarvan hij het hoofdstuk over de figuur van de veronderstelde wil voor zijn rekening nam. Aan zijn bekendheid als humanistisch filosoof kan het in ieder geval niet gelegen hebben. 'Ik heb er nooit aan gedacht mezelf humanist te noemen. Eerlijk gezegd is het me ook onduidelijk wat zo'n label toevoegt aan wat mensen toch al doen. Maar van de andere kant, ik beschouw mezelf niet als een religieus georiënteerd filosoof en dan ben je al gauw humanistisch.' Dat zal ook de oorzaak zijn geweest van het feit dat zijn standpunten met betrekking tot

geval is. Ook hier spelen de eisen van zorgvuldigheid een belangrijke rol vanwege de betrokkenheid van derden. In beginsel hebben wij geen plichten ten opzichte van onszelf en zijn zodoende niet gehouden aan enige zorgvuldigheid. Maar euthanasie houdt per definitie in dat er hulp van derden wordt ingeroepen. Bijvoorbeeld van een arts die de nodige middelen verstrekt of van een naaststaande die zich inspant voor de euthanasie van een coma-patiënt. Uiteraard is dan de grootste zorgvuldigheid geboden. Jacobs: 'Het uitgangspunt van het rapport is dat iedereen recht heeft op euthanasie. Nu is het probleem dat anderen, onder het mom van jouw recht te respecteren, in feite het leven van een ander kunnen beëindigen. Je kunt dan altijd beweren dat die ander heeft gevraagd om euthanasie. Dat is natuurlijk een gevaarlijke situatie. Je krijgt dan toestanden als destijds in dat verzorginstehuis De Terp waar een verpleger ongevraagd een aantal patiënten doodde. Als je dergelijke situaties

breken, dan kan de vertegenwoordiger eventueel gebruik maken van de 'veronderstelde wil'. In bepaalde gevallen kan de levenswijze van de betrokkene vóór hij oordeelsonbekwaam werd voldoende handvatten bieden om te veronderstellen dat hij of zij inderdaad om euthanasie zou hebben verzocht als dat mogelijk was geweest.

MEVROUW STINISSEN

Als euthanasie en het levenstestament een jaar of vijftien geleden geaccepteerd waren geweest, zou dat de naasten van mevrouw Stinissen wellicht een hoop ellende hebben bespaard. Mevrouw Stinissen raakte in die tijd in een coma en werd sindsdien kunstmatig gevoed. Haar echtgenoot stelde alles in het werk om deze, naar zijn mening, zinloze handelingen te doen stoppen en het leven van zijn vrouw te beëindigen. Pas eind 1989 besloot de directie van het verpleegtehuis waar de vrouw werd verzorgd na veel juridische touwtrekkerij gedeeltelijk aan de wen-

ISCHE BEHANDELING R RECHT VAN DE PATIËNT

zeldfodding en euthanasie probleemloos aansloten bij die van de overige commissieleden. Diepgaande meningsverschillen zijn er nooit geweest. 'En als we al van mening verschillen, kwamen we na een uitvoerige discussie altijd tot een eensluidend standpunt. Zo hebben we bijvoorbeeld besloten dat eerbied voor het leven met als gevolg dat 'nee tenzij' niet het juiste uitgangspunt was. We draaiden de zaak liever om: alleen de betrokkene zelf bepaalt of zijn leven zinvol is of niet. En als zo iemand oordeelt dat dat niet langer het geval is en besluit er een einde aan te maken, dan is dat dus een 'ja' en daar moet je gevolgen aan verbinden. Niet tegenhouden, maar er zelfs hulp bij verlenen.'

Voor de overzichtelijkheid is er tijdens de discussie een duidelijke driedeling gemaakt tussen vrijwillige, onvrijwillige en niet-vrijwillige euthanasie. Bij vrijwillige euthanasie is er sprake van een situatie waarbij de betrokkene na weloverwogen oordelen besluit dat het leven niet langer de moeite waard is. Een derde mag dan niet ingrijpen omdat hij of zij vindt dat die ander onzorgvuldig te werk gaat. Juist dát zou onzorgvuldig zijn. Niemand kan voor een ander bepalen of er sprake is van een zinvol of zinloos leven, dat is alleen aan de betrokkene zelf. Het standpunt over vrijwillige euthanasie is dus duidelijk: ja, mits aan de eisen van zorgvuldigheid wordt voldaan. Onvrijwillig is dát wat tegen de wil van de betrokkenen ingaat. Daar hoefde de commissie niet lang over te discussieren. Dat is altijd ontoelaatbaar. Niet vrijwillig slaat op situaties waarbij de betrokkene zijn of haar wil niet kan uiten, zoals bijvoorbeeld bij coma-patiënten het

wilt voorkomen, moet het handelen van hulpverleners aan strikte regels worden gebonden.'

DRIEDELING

Een andere driedeling in het rapport is het onderscheid tussen wilsbekwaam, mensen die in staat zijn tot een weloverwogen oordeel, wilsonbekwaam, als dit vermogen ontbreekt zoals bij comateuze patiënten, en oordeelsonbekwaam, in geval van mensen die wel hun wil kunnen uiten, maar onvoldoende in staat worden geacht alle relevante gezichtpunten bij de beoordeling te betrekken. Opgroeïende kinderen bijvoorbeeld en ernstig geestelijk gehandicapte mensen. Met name dat laatste onderscheid, oordeelsonbekwaam, is van groot belang omdat het hier gaat om mensen die niet zelf kunnen beslissen en zodoende ook geen gebruik kunnen maken van hun zelfbeschikkingsrecht. Hetzelfde geldt voor hierboven genoemde situaties waarbij er sprake is van niet-vrijwillige euthanasie. De commissie pleit in haar rapport dan ook voor de aanstelling van wettelijke vertegenwoordigers. Dit systeem is afgekeken van de Verenigde Staten waar veel mensen zo'n vertegenwoordiger benoemen die als het ware de verantwoording voor de euthanasie op zich neemt. 'Het is een figuur die bij ons niet in het heersende recht past omdat euthanasie nog niet is geaccepteerd. Daar onstaat pas ruimte voor als die stap wordt gezet. Dan kun je bij levenstestament of codicil iemand aanstellen die namens jou oordeelt over je ware zelf en schriftelijk verklaren dat je niet kunstmatig in leven gehouden wilt worden.' Mocht zo'n codicil of levenstestament ont-

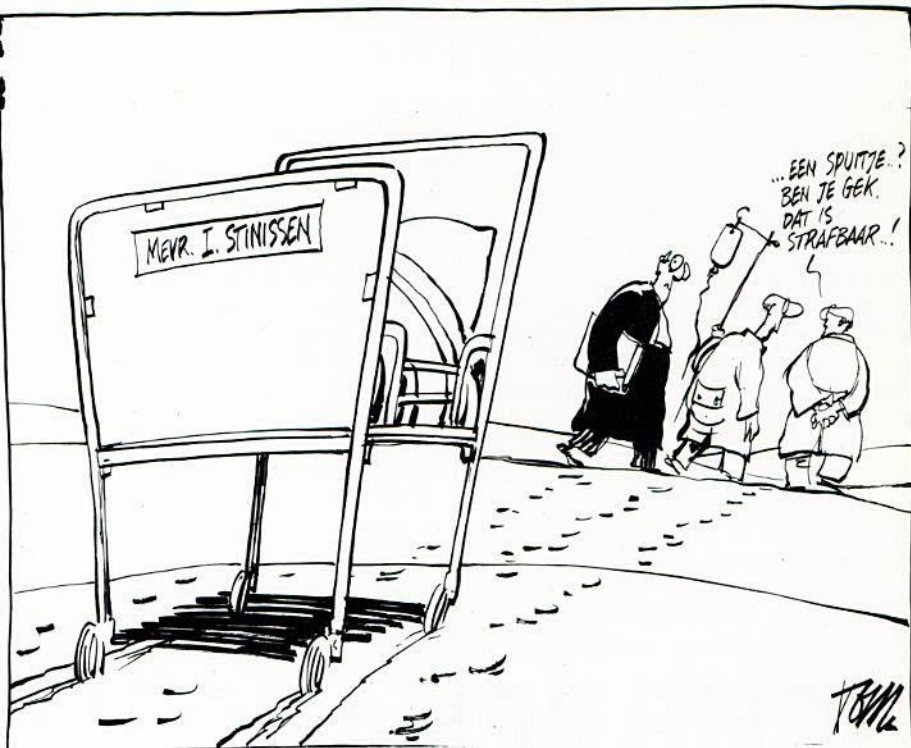
sen van de echtgenoot tegemoet te komen. Actieve euthanasie, beëindiging van het leven door middel van medicamenten, gingen hen te ver. Wel was men bereid te stoppen met de kunstmatige voeding. 'Een beetje een laffe oplossing', vindt Frans Jacobs. 'Als je welbewust met het toedienen van voedsel stopt met het oogmerk dat leven te doen beëindigen, dan wil je in feite dat leven doen stoppen. Dóe dat dan ook, zou ik zo zeggen. De vrouw zou niet onder dat voedselgebrek lijden omdat de hogere hersenfuncties niet werkten, was het excuus. Maar het probleem bij comateuze patiënten is dat je dat niet kunt bewijzen. Je kunt het vergelijken met een plant die geen water meer krijgt. Ik weet niet of ik het goed zie, maar dat vind ik dus wel heel zielig voor zo'n plant.'

Een apart hoofdstuk van het rapport is besteed aan de positie van de hulpverleners en de zogeheten schijn gestalten van euthanasie: het weigeren van een medische handeling, het staken van een medisch zinloze handeling en het accepteren van levensverkorting als gevolg van het toedienen van pijnstillers. Uit het zelfbeschikkingsrecht van de mens volgt als vanzelfsprekend dat het weigeren van medische behandeling een onvervreemdbaar recht van de patiënt is. Maar de beslissing om een medische zinloze handeling te staken, is geheel aan de arts. 'In feite hoefde de arts de patiënt daarover zelfs niet te raadplegen, al gebeurt dat in de praktijk meestal wel', aldus Frans Jacobs. 'Als de arts van oordeel is dat het medisch zinloos is, kan hij stoppen met de behandeling en bijvoorbeeld weigeren bepaalde pillen voor te schrijven waar de patiënt om vraagt. Die

beslissing wordt puur aan het oordeel van de arts overgelaten omdat hij de deskundige bij uitstek is. Ik kan me ook voorstellen dat een automonteur weigert een bepaalde auto op te knappen op grond van een professioneel oordeel. Je kunt iemand nu eenmaal niet dwingen om tegen de professionele standaarden in te gaan.'

ZINLOOS LEVEN

De vrijheid om om in alle opzichten zélf over je doen en laten te kunnen beslissen, is zonder meer het meest kenmerkende van het rapport, meent Jacobs. 'Die autonomie lijkt misschien normaal, maar dat vindt echt niet iedereen. Vandaar dat het de moeite waard is om dat apart in het rapport te noemen. Er staat trouwens nog wel meer in dat duidelijk afwijkt van wat momenteel gangbaar is, standpunten die je wellicht humanistisch zou kunnen noemen. Bijvoorbeeld de ontkenning dat het biologisch leven als zodanig waarde zou hebben. Er wordt gesteld dat alléén het biografische, het persoonlijke leven eerbied verdient. Het menselijk biologisch leven vormt slechts de basis om er iets van te maken. Dat vind ik een waardevolle stelling. In dat perspectief zou het leven van een definitief comateuze patiënt echt zinloos verklaard kunnen worden en ik ben ook geneigd dat te doen. Als een mens moet voortbestaan zonder hersenfuncties is er

geen ruimte voor een biografisch leven. En zo'n leven dat al zijn mogelijkheden kwijt is om het als een 'ik' te beleven, dat alleen maar een voortzetting is van een stel biologische functies, is het niet waard om zelfs

maar geëerbiedigd te worden. Het is zinloos. En ik denk dat dat een stelling is die iemand van bijvoorbeeld christelijke huize niet zo makkelijk voor z'n rekening zal nemen.'

Foto: Theo Audenaerd/HH

AANBEVELINGEN VAN DE COMMISSIE

De verruimde keuzemogelijkheden die de bio-medische wereld biedt worden door humanisten in het algemeen verwelkomd; ze komen niet snel tot angstige a-priori-afwijzingen van wetenschappelijke ontwikkelingen. Toch roepen deze wetenschappelijke ontwikkelingen soms vragen op. Dat is met name het geval wanneer de verruimde mogelijkheden slechts voor enkelingen beschikbaar zijn en ze aldus nieuwe ongelijkheden met zich meebrengen. Behalve vrijheid vormt immers ook gelijkheid een wezenlijk onderdeel van het humanistische erfgoed. Pleidooien voor gelijkheid mogen echter op hun beurt niet op een al dan niet verkapt manier de verantwoordelijkheid aantasten die iedereen voor zijn eigen leven heeft. Mensen moeten geconfronteerd worden met de sociale kosten van hun individueel handelen. Een democratische gezondheidspolitiek waarin kosten en baten medisch handelen tegen elkaar afgewogen worden is onontkoombaar.

Humanisten staan individuele zelfbeschikking voor, ook voor degenen die geen humanist willen zijn. Wie op levensbeschouwelijke of religieuze gronden nieuwe keuzemogelijkheden afwijst dient ze niet opgedrongen te krijgen. Zo iemand heeft echter niet het recht om anderen ervan te weerhouden er gebruik van te maken. Mensen die pijn en lijden als middelen tot ascese opvatten mogen anderen, voor wie pijn en lijden zinloos zijn, niet tot aanvaarding ervan dwingen. Humanisten bepleiten ook op het gebied van de bio-ethiek een pluriforme samenleving. Individuele zelfbeschikking vergt inspraak van patiënten: de bio-medische ethiek mag niet verengd worden tot een beroepsethiek van en voor artsen. Goede informatie over kansen en (on)mogelijkheden en over eventueel beschikbare alternatieven is daarbij onontbeerlijk.

(Uit het rapport)

Algemeen

- Gezondheid moet niet vereenzelvigd worden met de afwezigheid van ziekte of het onbeperkt rekken van leven, maar moet gezien worden als het bevorderen van lichamelijk en geestelijk welbevinden ten dienste van een menswaardig bestaan. Het klassieke ziektebegrip zal verruimd moeten worden naar een meer ecologische en sociale opvatting over ziekte.
- Uitgangspunt voor alle beleid inzake bio-ethiek dient het menselijk zelfbeschikkingsrecht te zijn. Aan dit zelfbeschikkingsrecht is echter altijd verbonden ieders sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid.
- Geen enkele medische ingreep mag gedaan worden zonder voorafgaande en vrijwillige toestemming van de betrokkene.
- Teneinde de mondigheid van de mensen te bevorderen is een belangrijke taak van de overheid zorg te dragen voor een goede voorlichting over de gezondheidsrisico's, medische voorzieningen en consequenties bij toepassing ervan.
- Beleid dient erop gericht te zijn goede toegankelijkheid zowel financieel als geografisch voor iedereen optimaal te verzekeren.
- Bij beleid rond bio-ethiek dienen pluralistische opties gerespecteerd te worden. Zowel degenen die wel, als degenen die niet gebruik willen maken van de medische mogelijkheden dienen tolerant tegemoet getreden te worden.
- Tegengestaan moet worden dat wanneer iemand op eenvoudige manier geholpen kan worden men toch zou overgaan tot meer spectaculaire technieken.

Begin van het leven

- Om een deel van de ongewilde kinderloosheid op te lossen dient de adoptiewetgeving verruimd te worden.
- Zaad- en eiceldonatie en draagmoederschap dienen gezien te worden als daden van solidariteit met degenen die niet over (goede) geslachtscellen of een (goede) baarmoeder beschikken. Mensen dienen los van materiële drang of dwang tot donatie of draagmoederschap over te kunnen gaan.
- In het beleid met betrekking tot de nieuwe voortplantingstechnieken dient de kwaliteit van het ouderschap toetssteen te zijn.
- Bij de kwaliteitsbeoordeling van ouderschap mag niet gediscrimineerd worden. De vooronderstelling dat het samenvallen van genetisch, fysiologisch, juridisch en socio-affectief ouderschap de enige waarborg is voor goed ouderschap is feitelijk onjuist en mag geen grondslag voor wetgeving zijn. Het socio-affectief ouderschap is het belangrijkste voor de ontwikkeling van het kind.
- Met het oog op identiteitsproblemen bij het kind dient het mogelijk te zijn dat een kind dat met behulp van donorgameten is verwekt een verzoek kan doen de donor te leren kennen. Dat verzoek zal de donor moeten bereiken. De donor kan dan beslissen of zijn/haar anonimiteit opgeheven mag worden.
- Prenatale diagnostiek mag alleen ingezet worden in de strijd tegen pathologische afwijkingen.
- Abortus dient als noodoplossing voor conflictsituaties tussen kwalitatief ontwikkeld en kwalitatief onontwikkeld leven gelegaliseerd te worden. Een beslissing over abortus dient – liefst in overleg met de eventuele partner – genomen te worden door de vrouw.

- Manipulatie met bij abortus of IVP overgebleven embryo's of foetussen is toegestaan indien dit bijdraagt tot verbetering van het menselijk genoom.

Tijdens het leven

- Medisch onderzoek met mensen is toegestaan mits het voldoet aan een aantal eisen. Het moet voldoen aan de algemene eisen die aan wetenschappelijk onderzoek gesteld worden. Ook dient het onderzoek te voldoen aan de eis van „informed consent”.
- Toetsing van medisch onderzoek dient vooraf te gebeuren door een medisch-ethische commissie. Gedurende het onderzoek en achteraf dient er controle te zijn door een klachtencommissie.
- In medisch-ethische commissies dienen naast medici onder andere ook juristen, ethici, geestelijk verzorgers, vertegenwoordigers van patiënten, verpleegkundigen en apothekers zitting te hebben. Medisch-ethische commissies dienen levensbeschouwelijk pluriform van samenstelling te zijn.
- Bij medische keuringen en tests dienen de rechten die zich in de loop der tijd hebben ontwikkeld gerespecteerd te worden. Onder meer gaat het om de bescherming van de privacy en het principe van „informed consent”.
- Omdat bij verplichte tests/keuringen ten behoeve van verzekeringen het principe van de vrijwilligheid – op basis waarvan mensen toestemming geven voor een medische ingreep – en het principe dat een medische handeling de betrokkene geen kwaad mag doen in het gedrang komen, dienen artsen geen medewerking te verlenen aan de verplichte tests/keuringen ten behoeve van verzekeringen.
- Bij aanstellingskeuringen in het kader van een sollicitatie mag alleen gekeken worden naar „on the job”-revelante aspecten.
- Het verdient aanbeveling de ethische, juridische, sociale en psychische aspecten van het probleem van de genetische screening te onderzoeken.
- Eugenetische technieken dienen ingezet te worden om mensen niet meer het slachtoffer te laten zijn van de blinde selectie van de natuur. Iedere vorm van rassenverbetering dient verworpen te worden.
- Orgaan- of weefseldonatie moet gezien worden als uiting van solidariteit. Iedereen dient vrij te kiezen of hij/zij tot donatie wil overgaan. Via informatieverstrekking dient opgeroepen te worden tot solidariteit op basis van eigen verantwoordelijkheid.

Einde van het leven

- Iedereen heeft recht op de dood op een door hem/haar zelf bepaald tijdstip en wel op een goede dood, zonder vermijdbaar lijden en zonder pijn. Wetgeving dient daarvoor de mogelijkheden te scheppen.
- Een wettelijke regeling die garandeert dat bij besluitvorming en handelen met betrekking tot levensbeëindiging aan de eisen van zorgvuldigheid voldaan wordt, dat aan de hulpverleners bescherming geboden wordt en dat iedereen die voor zichzelf geen levensbeëindiging wenst daaromtrent zekerheid geboden wordt, is dringend gewenst.
- In geval van wilsonbekwame patiënten dient een wettelijke vertegenwoordiger aangesteld te worden die vanuit het levensperspectief en vroegere uitgangspunten over leven en de waarde daarvan namens de patiënten een verzoek doet. De wettelijk vertegenwoordiger zal dan zelf geen belang bij levensbeëindiging bij de wilsonbekwame patiënt mogen hebben.
- Bij oordeelsonbekwame mensen kan alleen tot levensbeëindiging worden overgegaan indien de betrokkene zelf de wens uit om te sterven. Een wettelijke vertegenwoordiger dient dan alleen, mede op basis van adviezen van deskundigen, deze wens te wegen.
- De overheid zal door middel van voorlichtingscampagnes de bevolking op moeten roepen om een levenstestament op te stellen.

Openheid en tolerantie voor afwijkende meningen

In een humanistische visie is een absoluut en dogmatisch uitgangspunt ondenkbaar. We leven immers in een pluralistische maatschappij waarin uiteenlopende levensbeschouwingen naast en met elkaar bestaan, elk met eigen uitgangspunten, waarden en visies. Dit betekent echter niet dat normen ontbreken of dat er een ethische willekeur bestaat. Het betekent wel dat er openheid moet zijn en tolerantie ten aanzien van afwijkende meningen. Door middel van openheid en tolerantie kan een opbouwende dialoog tussen uiteenlopende levensbeschouwingen en opvattingen tot stand komen. Zo'n dialoog kan echter pas echt opbouwend zijn indien geen enkele groep hulpvragers a priori van medische hulpverlening uitgesloten wordt door restrictieve standpunten of wetgeving. De bio-maatschappij zal mogelijkheden moeten creëren om de patiënt/consumant in staat te stellen autonome beslissingen te nemen in overeenstemming met zijn of haar eigen levensplan en levensbeschouwelijke optiek. Daarbij zal een afweging gemaakt dienen te worden tussen individuele en collectieve belangen.

(Uit het rapport)

Het complete rapport van de commissie Bio-ethiek is vanaf augustus in de boekhandel verkrijgbaar voor de prijs van f 20,- met als titel 'De bio-maatschappij' en onder redactie van Emmy Jacobs. Uitgever is de Academische Uitgeverij te Amersfoort (uniprint Acco). ISBN 90-5256-034-X

DEZE SPECIAL OVER BIO-ETHIEK KWAM MEDE TOT STAND MET FINANCIËLE STEUN VAN DE STICHTING WEEZENKAS EN EEN EXTRA BIJDRAGE VAN HET HV-BESTUUR.

OOK REKENSCHAP OVER BIO-ETHIEK

André Hielkema schrijft over het sociaal-darwinisme van rond 1900. Volgens de aanhangers had de mens een „biologische verantwoordelijkheid“ ten aanzien van de organische eenheid waartoe hij of zij behoorde: zoals volk, ras of de mensheid in het algemeen. Daarom moest de voortplanting van de sociaal wenselijke individuen worden bevorderd en die van de minder gewensten afgeremd.

Henk Manschot gaat in op twee boeken van de ethicus Harry Kuitert: „Autonomie, een lastige laatkomer in de ethiek“ en „Mag alles wat kan?“. Autonomie is een sleutelbegrip als het gaat om euthanasie en het genenpaspoort. Manschot is van mening dat autonomie niet een geïsoleerde individuele aangelegenheid is. „De zelfbeschikking ligt ingebed in een relatie. Niet de tegenstelling autonomie-autoriteit is het kernpunt, maar de kwaliteit van het geneeskundig gesprek dat de basis legt voor de beslissing van de betrokkene.“ Over de kwaliteit van een dergelijk gesprek wordt verschillend geoordeeld. Het is met name de rol van de arts die in dat verband belangrijk is. De arts moet meewerken aan het herstel van het vermogen tot zelfbeschikking.

Emmy Jacobs behandelt in haar artikel

de theorieën van het biologisch determinisme. De laatste twintig jaar is er weer een opleving in de discussie over de vraag of karakter en eigenschappen van mensen biologisch bepaald zijn. Is intelligentie werkelijk erfelijk? En in hoeverre is het verschil in gedrag tussen mannen en vrouwen bepaald door biologische factoren? In hoeverre spelen ook omgevings- en opvoedingsfactoren een rol?

Serge Ydo beschrijft de maatschappelijke en medisch-etische bezwaren tegen het gebruik van de HIV-test en de erfelijkheidsdiagnostiek als selectiemiddelen voor niet-medische doeleinden – zoals het afsluiten van verzekeringen en opname in een pensioenfonds.

Verder een artikel van de Antwerpse gynaecoloog en androloog Jan Gerris over het recht op voortplanting.

Roelie van der Hoeven-Koning bespreekt het levensverhaal van François Jacob, DNA-pionier, microbioloog en Nobelprijswinnaar, die zich afvraagt vanuit welke noodzaak en door welke hartstocht gedreven mensen altijd bezig zijn de wereld te exploreren, te doorgronden en daaraan zoveel genoeg beleven.

U kunt dit nummer van Rekenschap bestellen door f 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates te Utrecht onder vermelding van „Rekenschap juni 1990“. Een abonnement op Rekenschap kan worden aangevraagd door te schrijven naar het Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs is f 45,- (4 nummers). Wacht met betalen s.v.p. op onze akseptgirokaart. Nieuwe abonnees ontvangen met korting naar keuze één van de nieuwe HV-uitgaven: *Welzijn zonder grenzen* voor f 20,- (i.p.v. f 24,50) of *Humanisme in het leven* van voor f 5,- (i.p.v. f 8,50). Gaarne uw keuze vermelden bij opgave van het abonnement.

(Ingezonden mededeling)

den haag vraagt:

Humanistisch geestelijk verzorger (v/m)

(voor 4 uur per week)

Vac. nr. 39-90-3444

Voor de Gemeentelijke Dienst Verpleging en Verzorging t.b.v. het Verzorgingshuis Ametisthorst

● **Algemene informatie:** ons verzorgingshuis is vijf jaar jong en biedt plaats aan 100 bewoners. Er zijn 35 aanleunwoningen en 76 zorgwoningen (in aanbouw).

Het huis heeft een algemene signatuur. De verzorging en begeleiding is gericht op een actieve levenshouding en het bijdragen aan een goed woon- en leefklimaat. Er is een eenzaamheidsproject en een maaltijdproject en binnenkort starten we met een huiskamerproject. Tevens kennen wij een actief en gastvrij beleid naar wijkbewoners (o.a. P.G.-dagverzorging, tijdelijke opname, logeren en wijkmaaltijden).

Onze bewoners variëren in leeftijd van 68 tot 99 jaar. Velen zijn

hulpbehoevend. Daarbij spelen lichamelijke beperkingen en handicaps een rol. Tevens ontwikkelen wij een meer specifieke deskundigheid m.b.t. de psycho-geriatrische problematiek van ouderen.

● **Taak:** wij bieden u:
– een plezierige samenwerkingssfeer;
– een jonge dynamische organisatie.

● **Salaries:** maximaal f 4.258,- bruto per maand (bij volledige werkweek).

● **Informatie:** voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot de heer W.S.M. v. Schaik, huisdirecteur, tel. 070-3814831.

● **Nadere informatie:** het Humanistisch Verbond/dienst ZVB te Utrecht is actief betrokken bij de selectieprocedure. Zij zal ook de toekomstige begeleiding verzorgen.

● **SOLLICITATIEADRES:**
Gemeentelijke Dienst Verpleging en Verzorging,
Afd. Personeelszaken,
Laan van N.O.I. 14-16,
2593 BT Den Haag.

Voor deze functie geldt:

Het salaris is afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring. De gemeente Den Haag wil meer vrouwen en leden van etnisch-culturele minderheidsgroeperingen in dienst nemen. Daarom worden juist zij, als zij menen aan de gestelde eisen te voldoen, uitdrukkelijk verzocht te solliciteren. Schriftelijke sollicitaties binnen 14 dagen te richten aan de personeelsafdeling van de betreffende diensttak, onder vermelding van het genoemde vacaturenummer in de linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voorzien van uw adres met postcode.

Gemeente 's-Gravenhage

DE SITUATIE HEEFT MEER WEG VAN CHEMISCHE OORLOGSVOERING DAN VAN VOEDSELPRODUKTIE

Deel 4: de landbouw

Het gaat slecht met de natuur en met het milieu. Dat weten we wel, maar we willen nog niet echt aan de konsekwenties. Want dan moeten we er wat voor laten, moeten we ons denken en doen drastisch veranderen.

Een ekologische revolutie lijkt de enige mogelijkheid om te bereiken dat Nederland nog vele generaties mee zal kunnen. Daarvoor is het nodig dat er snel wordt ingegrepen.

Want later is te laat.

Reden genoeg voor de redactie van de Humanist om een serie artikelen te publiceren die systematisch informatie geeft over hoe het er nu voor staat. En wat we kunnen en moeten doen om uitzicht te hebben op een schonere toekomst.

De visie en standpunten in deze serie worden niet noodzakelijkerwijs gedeeld door het bestuur van het Humanistisch Verbond.

Akkerbouw en veeteelt, op de manier zoals wij die nu kennen, zorgen voor record-oogsten en een groot aanbod van vlees en andere dierlijke produkten. De industrialisering van beide agrarische bedrijfstakken heeft tot ongekende resultaten geleid en de in vroeger dagen soms zorgelijke economische positie van de boer belangrijk helpen verbeteren. Bovendien nemen akkerbouw- en veeteeltprodukten een belangrijke plaats in de Nederlandse export voor hun rekening. Helaas zijn de schaduwzijden van deze ontwikkeling zeer aanzienlijk, voor mens en natuur, en overtreffen ze de verworvenheden met gemak. De kwaliteit van de produkten laten we hier buiten beschouwing; oplossingen voor een schonere toekomst in de landbouw met voldoende kansen voor de natuur staan in dit hoofdstuk centraal.

Europees landbouwbeleid

Het gemeenschappelijke landbouwbeleid van de EG-lidstaten heeft de boer gedwongen steeds goedkoper te produceren en heeft een sterke klemtoon gelegd op het produceren van steeds grotere opbrengsten.

Dat heeft geleid tot „geïndustrialiseerde” landbouw („landmining”, zeggen de Engelsen) met als gevolg structurele overschotten en ernstige aantasting van natuur, landschap en milieu. De landbouw is verantwoordelijk voor 22% van de uitwerp van verzurende stoffen, hoofdzakelijk ammoniak. Daarnaast spoelt jaarlijks 22 miljoen kilo bestrij-

dingsmiddelen het milieu in, evenals overdoses fosfaten en nitraten. Dit is een internationaal probleem. Alleen al omdat buiten Nederland landbouwgrond ter grootte van een gebied dat drie keer groter is dan Nederland zelf wordt uitgeput ten behoeve van onze landbouw. We moeten af van een situatie in die landbouw, die meer weg heeft van een chemische oorlogsvoering dan van voedselproductie. Een duurzame en milieuvriendelijker landbouw, die bovendien minder zwaar drukt op het EG-budget, gaat uit van:

- behoud van de verscheidenheid en samenhang van natuur en landschap, met inbegrip van de (kultuur-)historische waarden
- geen of zo min mogelijk verontreiniging van bodem, water en lucht, bescherming van de stilte op het platteland
- bescherming van de natuur in de ontwikkelingslanden door het beperken van het gebruik van veevoer voor de productie waarvan tropisch regenwoud wordt gekapt
- zuinig gebruik van grondstoffen, water en energie
- zorg voor het welzijn van dieren
- bescherming van de volksgezondheid door het verstrekken van een toereikend en gevarieerd pakket gezonde levensmiddelen
- stopzetting c.q. terugdringen van de verdroging die wordt veroorzaakt door ontwatering van landbouwgronden

Foto: Chris Pennarts

Niet terug naar toen

Een natuur- en milieuvriendelijker landbouw betekent geenszins „terug naar toen“. Integendeel zelfs. Juist een landbouw die voldoende en tegelijkertijd verantwoord weet te produceren, is een intelligent, technisch interessant en hoogontwikkeld bedrijf. Alleen op die manier kan een duurzame voedselproductie ontstaan die aan boeren, consumenten en natuur kwaliteit garandeert. En het gebruik van kunstmest, chemische bestrijdingsmiddelen en het toevoegen van schadelijke additieven aan veevoer, beperkt.

Hulpmiddelen bij een milieuvriendelijker landbouw zijn zoveel mogelijk recycling van voedingsstoffen, een lage inbreng van mineralen, extensief graslandbeheer dat rekening houdt met de weidevogels en optimale benutting van de biologische methoden om stikstof vast te leggen. Het verdient dan ook aanbeveling deze technieken te stimuleren. De methoden zijn er; ze zijn ontwikkeld in de biologische landbouw. Natuurlijk heeft een ecologische werkende landbouw zijn prijs. De konsument blijkt echter graag bereid om een wat hogere prijs te betalen voor een in verschillende opzichten kwalitatief beter produkt. Overigens is de lage prijs uit de gangbare landbouw slechts schijn: subsidies voor overproductie en milieuschade worden alleen op een andere manier aan de consumenten doorberekend. Deense onderzoeken tonen aan, dat een volledige omschakeling

naar milieuvriendelijke landbouw (in Denemarken) een investering zou vergen van ruim 1,8 miljard gulden. De meeropbrengst voor de staatskas zou jaarlijks tot 1,3 miljard gulden kunnen bedragen, terwijl de werkgelegenheid met vijftien tot zestien duizend arbeidsplaatsen zou toenemen. De schade aan natuur en milieu neemt daarnaast enorm af.

Berenschot heeft in een recent rapport voorgerekend dat Nederlandse boeren goedkoper biologisch-dynamisch kunnen produceren dan traditioneel, wanneer tenminste de milieukosten zouden worden doorberekend. De ontwikkeling van milieuvriendelijke vormen van onkruidbestrijding en andere technieken vormt een belangrijke uitdaging voor het bedrijfsleven.

Overigens heeft ook op Europees niveau een „extensiveringsstrategie“ ingang gevonden, met als resultaat een aantal socio-structurele maatregelen. Het beste resultaat wordt bereikt met maatregelen die op maat zijn gesneden voor de regionale situatie. Voor Nederland: het uit productie nemen van buitendijkse gronden in de uiterwaarden, een braaklegpremie in combinatie met een bosbouwpremie voor de veenkolonien en een uitbreiding van de Bergboerenregeling op de Waddeneilanden en in de veenweidegebieden.

Mestproblematiek

Een zeer in het oog – en in de neus – springend landbouwprobleem is dat

van de overbesteding. In de afgelopen jaren is naarstig gezocht naar oplossingen voor de verschillende aspecten van dit vraagstuk. In de veehouderij zijn technische maatregelen – filteren van stallucht, afdekken van opslagruimten, selectief uitrijden van mest – dus niet bij zonnig, schraal of vriezend weer – alléén onvoldoende. Centrale mestverwerking in mestfabrieken biedt geen soelaas: ze hebben een te geringe capaciteit, afzetmogelijkheden zijn onzeker en voor de boeren onbetaalbaar. Het eerder genoemde Berenschot-rapport laat zien dat de mestverwerking boeren meer zal kosten dan produceren op biologisch-dynamische wijze zonder vervuiling.

Om de noodzakelijke vermindering van de ammoniakuitwerp te bereiken en om de stikstof- en fosfaatvervuiling terug te brengen tot hoeveelheden die het milieu kan verdragen, moet een inkrimping van de veestapel met 40% worden gerealiseerd. Die vermindering kan in het jaar 2000 bereikt zijn door een jaarlijkse krimp van 3-5%, natuurlijke verloop van boerenbedrijven, VUT, eventueel een uitkoopregeling en, in laatste instantie, „afroming“ van de mestkwo- ta. De mestkwo- ta moeten dan wel onverhandelbaar zijn.

Op dit moment is er al een krimp van van 3,5% in de rundveehouderij; ook de intensieve varkens- en pluimveehouderij zal moeten inkrimpen. De scharrelhouderij kan tegelijkertijd worden ontwikkeld, met hogere prijzen en dus de mogelijkheid van een veel lagere vleesproductie. Voor een vermindering van de bijdrage van de veeteelt van de zure regen is inkrimping trouwens niet voldoende; ook zaken als stikstofarm veevoer en een betere mineraalhuishouding per bedrijf horen tot de broodnodige maatregelen.

Energie

Binnen de landbouwsector wordt de meeste energie verbruikt in de glas- tuinbouw. Na het wegvallen van de Europese grenzen in 1992 zal energie-intensieve teelt minder aantrekkelijk worden. Bovendien kan de verwarming van kassen een stuk efficiënter dan nu. Een vermindering van het energieverbruik met $\pm 50\%$ is haalbaar. Het totale energie- en elektriciteitsverbruik in de landbouw kan volgens berekeningen met 47% omlaag.

Voorwaarde voor de haalbaarheid van deze percentages zijn een bescheiden economische groei, een verandering van de produktiestructuur, een actief besparingsbeleid en meer hergebruik van waardevolle grondstoffen. ●

BRIEVEN

Macht en machtsuitoefening

Met grote interesse heb ik de bijdrage van onze voorzitter over erkenning van macht in het laatste nummer van „Humanist” gelezen.

Zeer duidelijk stelt hij hier het monotheïsme van de christelijke godsdiensten aan de orde als basis voor het systeem van „macht in één hand”. Waarbij de mens inderdaad „volkomen” ondergeschikt wordt gesteld.

Of katholieken minder zwart-wit over macht denken dan protestanten blijkt volgens mij echter niet uit de toepassing van de leer. In de protestantse kerken is in elk geval méér ruimte voor de vrouw in de „bediening des woords en de praktisering binnen bestuursvormen” dan in de katholieke kerk.

Ook kent de protestantse

kerk niet het met onfeilbaarheid begiftigde éénmans bestuur, wat in feite onaantastbaar is. Deze gezagsstructuur in de katholieke kerk lijkt mij dan ook heel wat dichter bij de meest voorkomende politieke dictaturen te staan dan de bestuursvorm van de protestantse kerken. Met overigens opmerkelijke verschillen tussen beide dictaturen. Vestigen politieke dictaturen zich meestal via toeneemende aanhang voor een politieke „leider”, de op monotheïsme gebaseerde dictatuur binnen de kerken ontwikkelde zich via een bijna onvoorstelbaar simpele formule. Met het creëren van een „buitenaardse” macht, door onze voorzitter reeds een Almacht genoemd, die

op onnavolgbare en oncontroleerbare wijze alles heeft geschapen en aan zich onderworpen, is de basis voor dictatoriaal bestuur gelegd. Door dan een met onfeilbaarheid beklede vertegenwoordiger op deze aarde te benoemen, wiens woord gelijk wet is, is een ondemocratische bestuursvorm gecreëerd, die geen tegenspraak duldt.

Natuurlijk zullen humanisten macht, of liever gezegd: machtsuitoefening, „namens” niet afwijzen. Wel echter te sterk of te eenzijdig geconcentreerde macht. Waarbij aan de volkomen gelijkwaardigheid van ieder mens niet kan en mag worden getornd. En waarbinnen volgens mij als humanist dus voor begrippen als aris-

tocratie of adel en monarchie met „majesteits”-begrippen ook geen plaats kan zijn. Even onvoorstelbaar als een niet planetair gebonden almachtig bestuurder is voor mij het begrip dat de ene mens zich beroepende op een „hogere” komaf boven de ander zou kunnen plaatsen. Volkomen gelijkwaardigheid van mensen, moet ook leiden tot volkomen gelijkheid bij de inbreng in het proces van totstandkoming van de bestuursvorm. Op het maatschappelijk vlak net zo goed als binnen de kerken.

Piet Blauw (Zwaag)

RADIO

Iedere zondag:

9.03 - 9.30 u

Radio 1:

De Verbeelding

In de maand juli staan in het literaire programma De Verbeelding eilanden centraal: de verbeelding in de literatuur van de magie van het eiland. In vijf uitzendingen komen respectievelijk aan bod: het eiland als utopie, ontdekkingsreizen naar eilanden, het eiland als paradijs, het eiland als lokatie van avonturen, en het eiland van Robinson Crusoe.

Onder redactie van Ilonka Verdurmen en Mieke van der Wey komen onder andere de volgende auteurs en boeken aan de orde: Thomas Moore (Utopia), Louis-Antoine Bougainville (Voyage autour du monde), Denis Diderot, George Sand (Indiana), Bernardin de Saint-Pierre (Les rêveries d'un promeneur solitaire), Rousseau, Homerus, Sinbad de Zeeman, De reis van Sinte Brandaan, Daniël Defoe (Robinson Crusoe) en Michel Tournier (Vrijdag).

Gerard Thoolen en (onder voorbehoud) Pierre Bokma lezen voor uit het werk van de verschillende auteurs en Ferenc Snijders, die uitgebreid onderzoek deed naar 'eilanden' als literair thema, licht elk 'eilanden-thema' uitgebreid toe. De presentatie is in handen van Ilonka Verdurmen en Mieke van der Wey.

Iedere woensdag:

12.30 - 13.00 u.

Radio 5:

De mooiste Verbeeldingen herhaald

In de maanden juli en augustus wordt op woensdagmiddag een negental afleveringen van het literaire radioprogramma De Verbeelding herhaald. Zij die gewend zijn op zondagochtend uit te slapen kunnen deze zomer derhalve alsnog kennis maken met de negen mooiste Verbeeldingen van het afgelopen seizoen. In juli zijn dat:

4 juli: De Tao van Poeh
11 juli: Brieven van De Schoolmeester
18 juli: Het Hoofdkussenboek van Shonagon Sei
25 juli: Gustave Flaubert's brieven aan Louise Colet

Voorafgaand aan De Verbeelding leest Olga Zuiderhoek telkens fragmenten voor uit de reisbrieven van George Sand (1804 - 1876), die Louza de Leeuwe in opdracht van het Humanistisch Verbond vertaalde. George Sand publiceerde haar reisbrieven in de bundels Lettres d'un voyageur (1836) en Nouvelles lettres d'un voyageur. De twee werken geven verslag van haar reizen naar Italië en het gebied rond de Middellandse Zee. Meer dan een reisnotitie waren George Sand's reisbrieven aanleiding stil te staan bij de grote vragen des levens. Het aanschouwen van landschappen, dieren en gebouwen vormde een vruchtbare bodem voor haar onnavolgbare overpeinzingen, die zij vervolgens op schrift stelde, als voyageur en niet als voyageuse; in de tijd van haar reisbrieven presenteerde George Sand (pseudoniem van Amandine Lucile Aurore Dupin) zich nog als man.

ma. 25 juni & 2, 9 en 16

juli

12.05 - 13.00 u

Radio 5:

De Poolse Paradox

De geschiedenis van het duizend jaar oude rijk Polen wordt in alles gekenmerkt door tegenstellingen: despotisme tegenover anarchie, tolerantie en gastvrijheid contra racisme en vreemdelingenhaat. Al tweehonderd jaar geleden beweerde men: 'De tragedie der Polen ligt hierin dat iedere Pool twee harten en twee gewetens in zich draagt.'

In twee documentaires worden respectievelijk de geschiedenis tot en met het Stalin-tijdperk en de jongste geschiedenis van verzetsbewegingen, die uitgroeiden tot Solidariteit, geanalyseerd.

Vervolgens wordt in twee afleveringen het hoorspel

TELEVISIE

Zondag 1 juli 1990

20.25 - 20.40 uur

Waar zijn we nou mee bezig

In de voetbalmaand zond het Humanistisch Verbond vier compilaties uit van de reeks vrolijke programma's over serieuze zaken. Vandaag de laatste: Eigen schuld, dikke bult, over de mens en diens al tienduizend jaar oude schuldgevoel. Met medewerking van onder anderen: Fred Florusse, Hetty Heyting en Elsie de Wijn. ▼

'Gesprekken met de beul' uitgezonden, een radio adaptatie van een theatervoorstelling naar het gelijknamige autobiografische boek van Kazimierz Moczarski over een Poolse verzetsheld die na de oorlog door het stalinistische regime gevangen genomen werd en in één cel terecht kwam met de ter dood veroordeelde nazibeaal Jürgen Stroop. In hun cel hadden ze gezelschap van Gustav Schielke, een Duitser die tijdens de oorlog in Krakau werkte.

Zowel Stroop als Moczarski waren ter dood veroordeeld. De twee gezworen vijanden brachten in afwachting van de voltrekking van hun doodvonnis negen maanden in dezelfde

Zondag 22 en 29 juli

21.10 - 21.25 uur:

Klein Mankement geen bezwaar

In april 1989 voerde Ageeth Scherphuis een viertal gesprekken met gehandicapte mensen die te maken hebben met onbegrip voor hun seksuele verlangens. Twee van die gesprekken zijn nu nogmaals te zien. De geïnterviewden vertellen erin hoe groot de problemen zijn op dit gebied, maar ook hoe gehandicapten vaak zelf initiatieven ontplooiën nadat ze eenmaal geholpen zijn.

de cel door. Stalinistische beulen creëerden op deze manier een unieke en bijna Shakespeariaanse situatie, die Moczarski - hij ontliep de voltrekking van zijn vonnis en werd in de post-Stalin tijd volledig gerehabiliteerd - vanaf 1971 op schrift stelde. Gesprekken met de beul kon pas jaren na Moczarski's dood in Polen verschijnen.

De Poolse Paradox is gemaakt door Jetske Mijs en Kees Vlaanderen.

ma. 23 en 30 juli & 6 en

13 augustus

12.05 - 13.00 uur

Radio 5:

30 jaar Cuba

Verbondsradaad: waardering maar ook kritiek op bestuur HV

Waardering, maar ook kritische geluiden waren te beluisteren in de vergadering van de Verbondsradaad op 16 juni. Het eigen functioneren van het HV stond daar centraal. Allereerst lag er het rapport van de werkgroep „Bestuurlijke Verhoudingen“. Deze heeft voorstellen ontwikkeld om het functioneren van hoofdbestuur en vereniging te verbeteren. De Radaad kon het eens zijn met het beginsel „besturen op afstand“. Ideeën als jaarlijks een algemene ledenvergadering en een permanente adviesgroep voor vraagstukken van bezinning bleken aan te slaan. Het idee om regionale kontaktdagen in het land te houden vond weinig weerklank, evenals de suggestie de verbondsradaad op te heffen. Enkele leden waarschuwden voor het veelvuldig vergaderen. „Wij zitten er voor de samenleving“, zei één van hen. Gemeenschappelijk was het zoeken naar „bij de jaren negentig passende vormen“ voor zo goed mogelijke democratische besluitvorming in verenigingsverband. Nieuw was het idee van één van de leden om ook de geografische opsplitsing in afdelingen en gemeenschappen door te lichten. „Zijn wij zo wel zinvol en efficiënt bezig“, stelde hij als vraag, om daar retorisch aan toe te voegen: „Of is dit een taboe?“

Vervolgens hield de Verbondsradaad een debat over inhoudelijk beleid. Bestuur en Centraal Bureau hebben een plan ontwikkeld om systematisch en stap voor stap tot een meerjaren-beleid te komen. Omdat de discussie met alle betrokkenen gevoerd moet worden, is meer tijd nodig dan aanvankelijk geraamd. Op het kongres in mei '91 zal de koers definitief worden vastgesteld. Eén van de beperkingen die de discussie zo moeilijk maakt, is de financiële armslag van

het Verbond. Bij ongewijzigd beleid dreigt een tekort van twee ton op jaarbasis. Naast bewondering voor de werkracht waarmee de problematiek te lijf wordt gegaan, uiten veel VR-leden teleurstelling (een enkeling zelfs woede) over het tempo van de voortgang. Als algemeen thema voor de komende jaren stelt het hoofdbestuur voor activiteiten te ontwikkelen in het kader van bezinning en vorming. De term „Bildung“ is daar bij gevallen. Deze keuze kon de meeste aanwezigen wel bekoren, al zal veel nog afhangen van de nadere uitwerking die het bestuur aan het toekomstscenario zal geven.

Hoofdbestuur betreurt schokkende uitwerking radio- programma's over Israël

In zijn vergadering van 20 juni heeft het hoofdbestuur de reacties besproken die zijn binnengekomen naar aanleiding van een viertal radio-uitzendingen van de Humanistische Omroep Stichting (HOS) over Israël. De programma's van de HOS worden uitgezonden onder auspiciën van het Humanistisch Verbond. Het hoofdbestuur kwam tot het volgende standpunt: „Het Palestijns-Israëliëse konflikt is een probleem dat niet alleen onze joodse en palestijnse medeburgers, maar alle mensen waarschijnlijk niet gediend en misschien zelfs – nolens volens – geschaad. Het hoofdbestuur verzoekt de leden zich voor zulke gesprekken in eigen kring open te stellen.“

Een maand eerder, in mei, vergaderde het hoofdbestuur o.a. over de plannen van de regering om „sociale vernieuwing“ te stimuleren. Inmiddels is een brief verstuurd naar de betreffende projectgroep. Het hoofdbestuur stelt daarin blij te zijn met het initiatief, „want ook

wij hebben moeten vaststellen dat grote groepen medeburgers in de zijlijn van de samenleving terecht kwamen of dreigden te geraken. – Wij zijn verheugd dat het Rijk nu een serieuze poging onderneemt om nieuwe impulsen te geven aan de bestrijding van de hardnekkigste achterstanden. – Tegelijk tekenen wij aan ook twijfels te hebben omtrent de praktische tenuitvoerlegging. Wat het Humanistisch Verbond betreft: ook wij bieden graag onze diensten aan.“ Het hoofdbestuur heeft inmiddels de plaatselijke en regionale besturen opgeroepen zelf projecten te ontwerpen die ter plaatse zinvol en uitvoerbaar kunnen zijn. Om ook intern de vernieuwing te bevorderen, is de afdelingen gevraagd samen te werken met andere organisaties zoals Humanitas en de Radaad van Kerken. Aan het kabinet is speciale aandacht gevraagd voor de noodzakelijke steunfunctie die landelijk verleend moet worden door maatschappelijke organisaties als het HV. „Wij pleiten daarom met klem voor convenanten. Niet alleen met de gemeenten, maar ook met het maatschappelijk middenveld“, aldus het hoofdbestuur.

Ontmoeting met Trefpunt

Op 28 april vond in Utrecht een eerste gezamenlijke bijeenkomst plaats van het HV en het „Algemeen Humanistisch Trefpunt“. Enige tientallen leden van beide organisaties waren aanwezig om te luisteren naar lezingen over het thema „Leven met onzekerheid – toch een basis voor ethiek?“ Dr. H. Coenen, hoogleraar mens-, maatschappij en cultuurwetenschappen aan de Universiteit voor Humanistiek, stelde in zijn betoog de rationaliteit als grondwaarde van het humanisme ter discussie. Hij vroeg zich af in hoeverre dit fundament van het verstand „los“ gela-

ten kan worden of een andere betekenis heeft gekregen. „Humanisten binden zich niet aan dogma's“, aldus Coenen, „zij zullen daarom toegankelijker zijn voor nieuwe inzichten, nodig om de onzekerheid die met het leven nu eenmaal gegeven is, aan te kunnen.“ Vervolgens sprak dr. J.C. van Noordwijk, voorzitter van het Wereld Natuur Fonds, over onzekerheden in de biosfeer. „Eén ding is zeker“, aldus Van Noordwijk, „met vijf miljard mensen is de aarde overvol; dit aantal moet bslst terug.“ Aan de hand van lichtbeelden illustreerde zij een en ander met grafieken en ander cijfermateriaal. Ook maakte zij duidelijk dat het heel moeilijk zal zijn een effectieve aftopping van de bevolkingsaanwas te bereiken, omdat deze alleen het resultaat kan zijn van de medewerking van miljoenen individuele mensen die alleen voor henzelf de beslissing moeten nemen om terughoudend te zijn in zaken als voortplanting, het milieu e.d.

De beide lezingen waren aanleiding voor een levendige discussie; als zodanig was deze eerste ontmoeting tussen leden van AHT en HV geslaagd. De voorzitters van de twee organisaties spraken de wens uit op deze middag voort te bouwen. Op bestuurlijk niveau zullen de kontakten zeker worden voortgezet; in enkele afdelingen wordt eveneens een vervolg georganiseerd, en wel in de vorm van gezamenlijke gespreksgroepen rond de themamap „Humanisme als inspiratiebron“. Nadere berichten zullen in Humanist bekend worden gemaakt. (Bert Boelaars)

Scholingsdag Humanisme en het milieu

Op zaterdag 8 september staat het thema Humanisme en milieu op een scholingsdag voor begeleiders en organisatoren van gespreksgroepen rond dit onderwerp. Vraag hierbij is hoe een cyclus rond het milieu er uit kan zien. Organisatie is in handen van het HV-vormingswerk in samenwerking met het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie. Plaats is Oudkerkhof 11 in Utrecht, en de dag begint van 10.30 tot 16.30 uur. Kosten: f 10,- (dit is inclusief lunch en dokumentatie). U kunt zich aanmelden door middel van een kaartje naar het HV, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Bellen kan ook: 030-318145, toestel 22

Landelijke themadag over bio-ethiek

Op zaterdag 22 september vindt een landelijke themadag Bio-ethiek plaats. Aanleiding is het pas verschenen rapport van de Belgisch-Nederlandse commissie die zich met deze problematiek heeft beziggehouden. 's Ochtends zullen medewerkers aan het rapport en enkele opposanten met elkaar in debat treden. Ook de zaal zal in deze discussie worden betrokken. 's Middags kunnen de aanwezigen in kleinere groepjes verder van gedachten wisselen. Er zullen drie groepjes worden gevormd. Daarbij wordt de indeling van het boek gevolgd: ethische vragen bij de aanvang van het leven, ethische vragen tijdens het leven en ethische vragen bij het einde van het leven. Plaats van deze discussiedag is Oudkerkhof 11 in Utrecht. Aanvang is 10.30 uur en de dag wordt afgesloten om 16.30 uur. Toegang is gratis. Maar meldt u zich wel tevoren aan.

Nieuwe brochure van het HOM verschenen

Bij het Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM) is onlangs een nieuwe brochure verschenen. Heel informatief wordt daarin uiteengezet wat het HOM is en waar het voor staat. De brochure is gratis verkrijgbaar op het HOM-sekretariaat, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. U kunt ook even bellen: 030-318145

Avontuurlijke jongerenweek in de Belgische Ardennen 21 t/m 28 juli

Voor het vierde jaar alweer organiseren een groep vrijwilligers binnen het HV met hulp van deskundige gidsen een afwisselende vakantie-week in de Belgische Ardennen voor jongeren van 13 t/m 17 jaar. Kanoën op de Ourthe, grotten onderzoeken (speleologie), bergklimmen, vloten bouwen en wandelen. Bij alle activiteiten geldt dat ervaring niet is vereist, het is meer een soort „ruiken“ aan alle activiteiten. Wat wel van de deelnemers wordt verwacht, is een sportieve en positieve inzet en gezamenlijke ondernemingslust. Op zaterdag 21 juli is Maastricht het centrale verzamel-

Iheyo-konferentie Brussel voor jongeren

Van 5 tot en met 11 augustus organiseert de IHEU haar tweejaarlijkse wereldkongres in Brussel. Het thema is: „The secularization of society on the basis of: Liberty, Equality and Fraternity“. Parallel aan dit congres organiseert IHEYO (International Humanist and Ethical Youth Organization) haar tweejaarlijkse „Youth Conference“. Hierbij ontmoeten de leden van de diverse lidorganisaties elkaar, worden ervaringen met humanistische activiteiten uitgewisseld en worden beleidslijnen voor de komende twee jaar uiteengezet. Daarnaast zijn er speciale bijeenkomsten zoals een „Introduction on Liberty, Equality and Fraternity“ een workshop „What is humanism?“, een discussie over „Bio-ethics“, een discussie over „The global North/South conflict“ een discussie over „Law and Order“ en een workshop over „Young people in the Humanist movement“. Daarnaast vinden excursies, culturele activiteiten, een barbecue en sportevenementen plaats. De deelnamekosten voor congres/conferentie bedragen f 30,-. Deelnemers ver-

blijven tegen zeer geringe kosten voor huisvesting en voeding op de campus van de Vrije Universiteit. Ben je geïnteresseerd, meld je dan zo spoedig mogelijk – i.v.m. tijdige reservering huisvesting – schriftelijk of telefonisch aan bij: Frank Dut, Dordtselaan 236-A, 3073 GV Rotterdam; 010-4849634.

Abonnement en lidmaatschap

Een jaarabonnement op de Humanist kost slechts f 30,-. Bel: 030-318145 (toestel 28). Leden van het Humanistisch Verbond ontvangen het blad gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus geen abonnement te nemen.

Lid worden van het Humanistisch Verbond is simpel. Alleen even bellen naar 030-318145 of een kaartje sturen naar postbus 114, 3500 AC Utrecht. Als richtlijn voor hoogte van de contributie geldt een half procent van uw bruto-inkomen. De minimum-contributie is f 70,- als u een bruto-jaarinkomen heeft van f 18.000,- of meer. Zit u daaronder dan betaalt u f 45,- per jaar. Voor jongeren onder de 27 jaar geldt een minimumcontributie van f 33,-. U kunt de contributie behalve in één mep, ook in tweeën, of zelfs per kwartaal betalen. Uitgegaan wordt van een individueel lidmaatschap. Per lid kan één persoon, wonend op hetzelfde adres, kiezen voor een gratis medelidmaatschap. Een medelid ontvangt geen Humanist.

030-318145

S.V.P. WACHTEN MET BETALEN TOT U EEN AKSEPT-GIROKAART ONTVANGT

punt, van daar uit gaat het met busjes naar de „Laiterie“. Op de laatste dag wordt iedereen in ieder geval weer in Maastricht afgezet. De kosten voor deze week bedragen f 395,-, inclusief gebruik van alle materialen en vervoer vanaf Maastricht. Eventueel is een kortingsregeling mogelijk. Het maximale aantal deelnemers is 34, reageer dus snel als je mee wilt! Vraag voor 1 juni een folder met informatie en opgave aan bij: Hans Hartjes, Hezer Enghweg 77, 3734 GP Den Dolder, telefoon: 030-287409. Of bij: Gerrie de Bruin, Eikenlaan 28, 3828 BZ Hoogland, telefoon: 033-801551.

